

AITA SANTI ONAINDIA *eta*
ALFONTSO IRIGOIEN *ber-*
tsogintzaren lekuko ♪ ♪ ♪ ♪

BILBAO BIZKAIA KUTXA
Bilbao

EUSKALERRIKO BERTSOLARI ELKARTEA

AITA SANTI ONAINDIA *eta*
ALFONTSO IRIGOIEN *ber-*
tsogintzaren lekuko ¥ ¥ ¥

BILBAO BIZKAIA KUTXA
BILBAO
1993

© Los trabajos de sus autores
y de esta edición, Bilbao Bizkaia Kutxa

ISBN: 84-8056-030-4
Depósito legal: BI-2560-92

Fotocomposición: IPAR, S.C.L.
Particular de Zurbaran, 2-4
48007 Bilbao

Fotograbados: CROMAN, S.A.

Imprime: A.G. RONTEGUI, S.A.L.
Avda. Ribera de Erandio, 4
48950 ERANDIO (Bizkaia)

AURKIBIDEA

9

José Antonio Aranburu
GIZALEGEZKOA BAIT ZEN

II

Jon Enbeita
AITA SANTI ONAINDIA ETA
ALFONTSO IRIGOIEN

13

Luis Baraiazarra Txertudí
EUSKAL LETREN LANGILE ASPERGAITZA

31

Xabier Amurilla
AITA SANTI ONAINDIA,
bertsozale eta aztertzaile.
«NI HILTZEKO SASOITIK PASATUTA NAGO»

43

Anjel Zelaia
ALFONTSO IRIGOIENEN POEMAGINTZA
Orbel eta orri-ren azterketa

73

Xabier Amuritz
ALFONTSO IRIGOIEN,
gerrosteko txapelketen eragilea
«IA DEN-DENA NEUK EGITEN NUEN.
BAINA EZ ZEN HAIN ZAILA ERE»

85

Jon Lopategi.
BERTSOAK

GIZALEGEZKOA BAIT ZEN

«Baduk/n ohitura BERTSOLARI EGUNA dela eta bertso-lariren bat omentzekoa; azken urteotan, bertsozaieren batzuk ere izan dituk/n halako egunean goraipatuak izan direnak ...»

Hala izan bada, hala izan bedi, eta Nafarroatik helclu zaigu lekukoa Bizkaira. 1993ko BERTSOLARI EGUNA dela eta bizkaitar bik jasoko dute bertsolari eta bertsozaleon goratarrea.

—Bizkaian? Nor baina?

—Zer, bada? Badira Bizkaian sua eta txinpartak atera dizkiotenak bertsozaintzari!

Bilbotarra, asfaltokoa, bata; Amоротokoa, baserrikoa, bestea: Alfontso eta Aita Santi; besteak beste!

Plazarik plaza, herririk herri ibilitakoa, Euskal Akademiaren aginduz, Irigoien jauna. Berak —eta bakar antzean— mugitu zituen urteetan bertsolarien txapelketen hariak; aldi oso-oso batean.

Liburu artean ibilia bestea; Amоротoko inguru zabalak utzi eta Larrako ormak testigu zituela landu, aztertu eta orriratu zizkigun hainbeste sekretu.

Bihoakie gure esker ona euren lanagatik bizkaitar bioi, gizalegezkoa bait da.

Begien aurrean duzuen liburutxoa ez da besterik, horixe baino: omenezko ahalegin txild bat.

Ahalegin honetan aparteko lankideak izan ditugu; Xabier Amuritza, Luis Baraiazarra eta Anjel Zelaieta lagunek bi bertsozaleon zenbait ekintza eta ibilera jarri dizkigute agerian. Eta nola ez?, hasiera-amaierak bertsoz hornitu behar! Horretan Bizkaiko eta Euskalerriko bertsolari txapeldun areatzarrak ipini ditugu: Jon Enbeita eta Jon Lopategi.

Era berean urgazle eta bidaiari lagun izan dugun bizkaitar erakunde gorenari —FORU ALDUNDIARI—, gure errekonozimendua azaldu nahi diogu eman diogun laguntzagatik.

Azkenik BBK-ren partaidetza ere ezin ahaztu, berari esker plazaratu delako dokumentu hau. Mila esker!

Zuoi, Aita Santi eta Alfontso, agur eta ohore!

Jose Antonio Aranburu

Araba-Bizkaiko Bertsolarien Elkarte

AITA SANTI ONAINDIA ETA
ALFONTSO IRIGOIEN

Bertsolaritza arrisku bat zen,
bakardade ta ikara
gazte bizkor bat, gazte ausart bat
jalgi zenean plazara
txapelketaren hegala azpian
«mezenazgoen» gisara
eragozpenei aurre emanik
bertsoa zuen atara
lagun Alfontso, zurekin beti
zorretan izango gara.

«Euskotarra naz» erantzun zeuntsan
etsaiari gerratean
euskera eta euskal kultura
zabaldu hainbat urtean
bertsoak leku berezia dau
zure liburu tartean
laroegi urte eta oraindik
gazte baten aldarlean
nik, aita Santi, ez dakit zelan
eskertu bertso batean

Alfontso-Santi, Santi-Alfontso,
ohore eta gorespen!
euskaldun oro datoz nirekin
bioi bertsook abesten
ondo egina, goiz edo belu,
herriak bait du miresten
zuen hiztegi haundian nola
«jubilatu» hitza ez den
esperientzi horrekin jarrai
ondorengoak babesten.

Jon Enbeita

•

Aita Santi Onaindia Larreako komentuko lorategian
ibilalditzo bat eginez

EUSKAL LETREN LANGILE ASPERGAITZA

Amoroto eta Larrea aldera begira nago. Bata sehaska, beste bizileku. Bizkaiko txoko polit horiek aipatu eta bat-batean antzemango zenuen Santi Onaindia dudala mintzagai.

Luma hartu eta *Oroi-txinpartak* liburuan barneratu naiz. Baina amorotoar honen bizitzak oihan joria dirudi: altxor bete-betea, aberatsa, oparoa eta atsegina aurkitu dut. Hala ere zirt edo zart egin behar, zehar-meharka eta hara-honaka bidean gal ez nadin.

Santi Onaindiak goi-goian du tolda euskal idazleen artean. Euskal kulturaren dugun izarrik argitsuenetariko bat dugu bera, Inongo marmar ez kritika zital zorrotzek ilundu ezinekoa. Aipatutako liburu horretan, eskuetatik utzi gabe, hasieratik azkenerraino irakurtzekoak diren bere oroitzapenak eskaintzen dizkigu. Nik, ordea, hartaz barnean dudan irudia neure erara eho eta gogoko zaidan haren alde atsegin eta irribarretsua ezagutzera eramanez nahi nuke irakurlea.

Amorotoko Atxuriarte baserria

Miloitik Oletara doan bide zabaletik, Armiña kobazulora orduko, begira ezazu ekialderantz eta hantxe, aurrez aurre, bi haitz-mokor zuriren erdian ikus daiteke Atxuriarte baserria, bi haitz zuriren artean dagoelako horrela deitua. Hantxe jaio zen Santi Onaindia 1909.eko martxoaren 24an. «Bidetik urrintxu ez balego, eguzkiak txeraz ikertzen dauan leku sotil, osasuntsua» dio berak. Amorotoko elizalde edo plazatik Atxuriartera joateko hiru ordulaurdeneko bidea edo zen. Arbel-trosko ezberdinez dago bide-zati bat, gero aldats beheara, zubi kaskar bat igaro eta aldats gora azkenengo zatia. Bost neba-arrebaren habia berri gertatu zen baserri hori. Migel Onaindia Barrutia eta Jazinta Baseta Albizuri senar-emazteek bi alaba eta hiru seme izan zituzten. Ez Migel eta ez Jazinta ez ziren hangoak, ezkontzaz hara etorriak baizik. Aita Markinakoa zen eta ama Axpe-Arrazolakoa.

Baserri-giroko hainbat gauzak kilikatuko zioten bihotza mutiko honi, 1975.ean *Nire baserria* izeneko arnasa luzeko poema

idatzi baitzuen. Neguak, udaberriak, udak, amonaren heriotzeak, erleek, behiek, baserriko lanek... zintzel-kolpeka bezala, haren arima sentimendu gozo eta saminez markaturik utziko zuten.

Aitazulo

A. Santik adeitasunez eta maitasunez aipatzen ditu bere gurasoak. Baina, oharkabean edo beren-beregi, aita jarri ohi du goi-goian. Aitaren itzala, harenganako mirespena txitean-pitean itzuli ohi zaio lumatik, haurtzaroko oroitzapenak barnean eho ahala paperera goxoki isurtzen dituenean. Haurtzaroan baino gehiago mutikotan, hura du eredu, hura gidari. Ama etxe barruan isil-isilik, txiri-txiri lan eta lan aritzen den emakume on eta maratza izango zen. Halaxe zelakoan, oraingo ideia berriak ernetzeko ziralarik, senarrarentzat eta seme-alabentzat habia gozo bihurtzeko buru-belarri ari zen etxeoandre maitagarria. Etxeko zeregin guztiak amak egingo zituen, noizbehinka norbaitek, alabarik zaharrenak edo, lagunluko ziolarik. Eta soroan, premia larrienak edo lanik gogorrenak zirenean, ama han izango zen familiaren alde ekinahalean...

Dena dela, Santi aitazulo dugu. Hiru mutikoetarik zaharrena izanik, aitak berelan darama batera eta bestera. «On-onak ziran gure gurasoak, kristiñau zintzoak» diosku berak. Kristau-heziera ona eman zietela ere argi eta garbi dio. Igande gehienetan, bazkalondotan, amak harrikoa egiteari zekion bitartean, aitak etxe aurreko mardari-tantai baten itzalpera seme-alabak eraman eta hantxe irakurri ohi zien Frantzisko Iñazio Lardizabalen *Testamentu zar ela Berriko kondaira* libururik kapitulu bat edo bi, gero azalpen gozoak eginez. «Kontu aundiz zaindu ta gorde eban liburu au nire aitak, eta azkenez il-zorian aurkitzen zala bertatik zerbait irakurteko eskatzen eustan».

Migel ferri zalea zen eta hileru, azken larunbatetan, Markinara joaten zen, zer edo zeren salerosketa aiko-maiko eta atxakiatzat harturik. Santi mutikoa izan ohi zuen, gehienetan, lagun. Akuilua eskuetan, gizonkeria handitxo izango zela eta, urritz-makilatxo bat emango zion eskura, bide-musturren batetan txakurren bat agertuko ere badaezpada... Atxuriartera itzuli beharrean, Markinan, Meabe (Mibe) auzoan, aitaren jaiotetxean gelditzen ziren gaua egiten. Behin, eibartar bati behia saldu eta tapa-tapa, Barinaga, Aginaga eta Azurtzan zehar Eibarrera joan zireneko pasadizua kontatzen digu bizi-bizi. Han, taberna zuen izebarenera joan ziren, bertan bazkaldu, langile-hiri hartan jirabira batzu egin eta Urkorantza abiatzerakoan, aitak tren-geltokia erakutsi zion mutikoari eta, egun argiz Atxuriartera heltzeko, tapa-tapa jo zuten aita-semeek aldapan gora. Jakina! gogozko tokian aldaparik ez. Ekintza itzel eta gogoangarrizat geratuko zaio oroimenean betiko itsatsirik.

Bere liburuan zehar aitari behin eta berriro agertzen dio bere eskerrona. Aipatzekoa da Dueso-ko gartzelan zela hartaz dioena. Handik gutuna egin zion aitari Markinara, non eta nola zegoen esanez. Bigarren hilabeterako han zen aita, semea ikus-tera joanda. Gero, hila birik behin joan ohi zitzaion. Honela dio berak: «Ez diñot au aita goratzearren: egiazko aita zan, ni biotz-biotzez maite ninduana, orrelaxe agertu bait zan aldioro».

Aita ez zuen eskola handikoa, baina esperientziaz asko ikasia bai. Hala ere Migelek, berak ez zuena, seme-alabek izan zezatela nahi zuen. Berak izan ez zuen eskola opa zien haiei. Santi zuen batez ere bere begikoa, legez honi baitzegokion Atxuriarte-ko oinordetza. Baserritar eskolatua eta jantzia nahi zuen, edonorkoa; eta bere gogo hori nola egia bihurtuko, ameslari ari zen.

Goazen ikastera

Goiz ilun bat zen. Ama eta anai-arrebak mosu beroz agurtu zati batetarako eta Lekeitiorantz abiatu ziren aita eta biak. Meza berria Amoroton eman arte ez zen itzuliko Atxuriartera. Hamahiru urtez, etxetik kanpo.

Goizaldean Atxuriarteri eta han uzten zituen ama eta etxekoei egindako agurra benetan hunkigarri gertatu zitzaiola ez dago esan beharrik. Abenturaren antz pitin bat bazuen. Aurrean agertzen zitzaion etorkizun itzaropentsu eta liluragarria alde batetik eta saminezko ziztadaz arima negarrez uzten zion haustura, banatze edo urradura bestetik. Maiteen zuen zati bat atzean utzi eta, agian goizegi, haurtzaroari agur egiten ote zion susmoa nabari zaio Santi gaztetxoari. Ibilian-ibilian oinazpian elurra gelsaltzen den antzera, aurrera egin beharraren egin beharrez, ordura arteko bizitza suntsituz, lurmenduz zihoakion... Dotore eta hunkipenez azaltzen digu berak une hau:

«Abenduaren laua, Barbara deunaren eguna, egun luze euritsua, billosik zugatzak, basaz bideak, bidez niñoiala, gaintxotik, atzera begira ta eskua luzatuz, agur egin neutson jaiotetxeari, agur betiko. Biotza dardar, begiak malkoz, eta aurrera aitaren ondoan; erropa eta jantzi meez ornidutako kutxa txikia eroian aitak bizkar-gaiñ, neure ikasle-arroa. Oleta atzera itxi ta Arrupain-era eldukeran, uriko argi-lerroak ñirñir. (...) Argitzen eguna. Jentez beterik kotxea. Ibilten asi ta an-or geldituz Gernika-ko tren-geltokian orra, eta andik Zornotza-ra asko luzatu bage. Beste pizkat luzatuz Lanean gengoan, nik arrezke-ro berrogei bat urte daroadazan atsedentoki ezin obean».

Bertakoturik

Larreako Karmeldarren ikastetxe zaharraz ezin hobeki hitz egiten dute han ikasiak diren guztiek. Antzinako jauregi eder bat zen, izatez. Barru eta kanpo etxe erosoak. Hango giroa, atsegina, gozoa. Oroitzapenak borbor azaleratzen dituzte bihotzetik hara, hunkipenez, urte haietan han izan zirenek. Goratzarre horietan, Santi Onaindia bera ez dugu apalena. Saminez, tristuraz gogoratzen du haren suntsipena:

«Ikastetxe onen arrastorik be ez da agiri, alboko orma gañean jauregi arek aurrekaldean eukan armarrria, ortua ta burdin-sare luze ederto landua izan ezik. Erdi kiskaldua itxia suak gerratean, gero jabeak eurak —prailleak— jauregiaren lau ormak eta baratz sotilleko izai, zipres ta ainbat zugatz-mota aizkoraz ebagirik, ortu biurtu eben lur-sail zabala. Nik, gure ikastetxea alan ikusi nai ezta, lau urtez ez neban an oiñik ipiñi».

Aurreraxeago ere sentimendu eta ideia berbera agertzen du:

«Larrea niretzat beti izan da alai atsegina, naiz-ta ez gerra aurretik zan aiñakoa; orduan kendu eutsoen zerbait bere-berea ebana».

Ikastetxe horren atarian dei egin zuten abenduaren lauan, eguerdi aldean, aita-seekek. Urteetan Larrean berekin biziko zen eta gaur egun ere bizi den Aita Luki orduantxe ikusi zuen lehenengo; baita Duralde eta Barrenetxea markinarrak ere. Hauek, Santi baino zahartxoagoak, pixka bat lehenago hara joanak. Lagun min egin zen, markinarrekin batez ere, bere aitaren herritarrak zirelako edo. Joan zen aita eta Santi gaztetxoa han geratu zen. Etxeminak erruki gabe sastatzen zion bihotza. Egunez ez, baina gaeuz ia hilabetez eman zion negarrari berea; hala diosku berak.

Irakasleen artean, hasi-masietan zela, Anaia Gregorio, Agurain aldeko arabar argia aipatzen digu begirune eta maitasun handiz. Aurpegi ilunik egundo jarri gabe, egonarriz gaztetxoei letrak irakasten saiatzen zena. Hark irakatsiari esker, ikasturte bera berriro egin beharrik ez zutela izan, dio Aita Santik. Urteetan irakatsi zuen Larrean. Azkenez, Txile-n karmeldarrek zuten Txutxunko-ko ikastetxean maisu zela hil zen. «Orduko ikasleok ez dogu, ez, aren gomutarik galdu; nik beñik-bein ez daukadaz aaztu-lezaratzeko ak emondako irakaskinlza sendo sustraizkoak, bizi guztirako balio izan daustenak». Beste irakasle batzu ere maiteki gogoratzen ditu, ikastetxeko zuzendari izan zen Aita Roman batez ere, geroago frankota-

rrek Larreako baratzeke horma ondoan fusilatu zutena. Garai honc-takoen artean, besteak beste, hauek agertzen ditu bere kontaketa-ha-rian: Hermenegildo, Migel, Markos, Daniel, Plazido, Angelo, An-gel... Geroago, Markinan, Aita Urbano Manzisidor izan zuen maisu. Euskara irakasten aparta izan behar zuen honek. Gramatikan da-gozkion ohizko arloak sakonduz batera, euskalkiak ezagutarazten ziz-kien, baina batez ere idaztera bultzatzen zituen gazteak. Donostiako *Euskal Esnalea* aldizkarian datoz horien lanak, 1925-28 bitartean.

Bere herrian, Amoroton, hala-holako ikaslea izan zela, dio. Aukerarik ezak eragin ohi du, sarri, izpiritua erdi lotan, aurre-rantz egiteko gogo barik egotea. Hala uste du eta hala aitortzen digu berak: «Neure leen-maisuari eskerrak, ikas-griñaz sutua ge-ratu nintzan betiko».

Ikasketaren ordutegi eta zurrunbilan sarturik, ohartu gabe heldu zitzaizkien Gabonak, Urteberriak, Erregenak. Gaztetxoen hasierako zotín, tristura eta abar uxatu ziren betiko. Gure Santi ere, dirudenez, ez zen gehiegi gogoratzen etxeko giroaz, ezta urte-aren hasiera horretan, etxerik etxe «Urtebarri-barri» abestuz ibil-tzen ziren lagun arteko ohitura politaz ere. Gogoratu bai, baina ez samenez, tristuraz, herrimenez. «Laster egin nintzan bertoko. Ber-toko giro atsegin epela, mai betea, egunero egindako ibillaldiak...»

Aita noizean behin joan ohi zitzaion. Halako batetan, hitzetik hortzera egotzi zion: «etxera etorri nahi dozu, seme». Santik ezetz, eta kito. Harrezkero ez zion horrelarik aipatu. Mutila bertakoturik eta biziera berrian tinko zegoela ohartu zen aita; Karmeldar izateko barneko hazitxo hori edo, erne zitzaiola. «Goi-deia» dio berak. Eta joera edo sentimendu horretaz gogoetaka ari denean, honako hau esaten du: «Nor dabil emen? Ixilleko arnas-emoilleren bat, nik uste».

Nobiziatua

Urteen gurgila abiada bizian zihoan. Lau urte eta erdiko le-hen ikasketak bukatu ondoren, ikastetxearen aurrez aurre zuten no-biziatuan sartu behar zuten. Hango bizimodua zela eta, zaharra-goen ahotik, direnak eta ez direnak entzunak izango ziren, behar bada: batean gauerdian jaiki beharra, bestean otoitzaldi luze eta penitentziak, luzaro isilik egon beharra... «Guk be egingo genduan besteak egiña, gogorra zala iñoskuen bizitzeari arpegi emonaz».

Eguneroko bizimoduaren azalpena ematen digu, gero, biz-pahiru zirrimarra ongi taiutuetan:

«Niri leenengo bizi-oiñean ipiñi eusten gelea. Lau metro ta erdi luze, iru ta zerbait geitxoago zabal. Bazter baten oia ta maitxo bat bestean, liburu batzukaz; leio

ez-auditik barazkiz eta fruta-zugatzez beteriko ortua ikusi neike, zabal eta eder. Gure ibilia, gelatik korura, korutik jantokira ta emendik jolaslekura ta ikas-saloira...»

«Goizean jagi, koruko errezuak, otoitza, mezea, gosaldu, ikasi, jolastu, Iokuluska, otoitzaldia ta abar. Zer ikasi? Geure legeak, otoitz-jarduna, au da, karmeldar bizitzan zelan bizi etenbako otoitz-arloan. Labur: azi ta ezi tantaka-tantaka lez, leize-zuloan goitiko tan-gadak dagiana, Jainko-grazi ta doez geure giza izateak bete-bete egin arte».

Denbora aurrera eta gu ere bai haren harian. Heldu zitzaien gazte haiei ere profesa-eguna. Elizkizun samurra, hunkipenezkoa.

Ondoren etxekoak eta hainbat urtez ikusi gabe zituen senide eta adiskideak agurtu eta anaiarteko bazkaria. Hura berbaroa! Bazkalondoan, berriro ere zorianak, eskumuinak etxeko eta senitartekoei ematea! Agur eta kito... Amets bat itzali da.

Geroko urteak eta ametsak

Hurrengo urtea Markinan. Euskal idazle gisa Larrean hasitako ildotik hegazkadatxo laburrak baina gogara eginez zihoan. Zoriontsu zen, baina ustekabean eta onen-onenean ezbeharra: Ikastetxe zaharreko lehen ikasketak burutu eta nobiziatuan sartu orduko, azken ibilalditxoa egin zuten hango ikasleek euren irakasleekin. Haien artean zen Bixente Onaindia ere, Aita Santiren anaia, hau baino bi urte gazteagoa. Urkiolara joan ziren eta handik Anboto puntara. Han irrist eginik, amildegitik behera Arrazola aldera eroririk galdu zuen bizia. Hura samina!

Ikasketa nagusiei Gasteizen emango zieten hasiera. Hemen filosofiako hiru urteak eta Begoflako Karmelon teologiako lau urteak, apaiz-karrera bukatu arte. Gazteizen aldizkaritxo bat ateratzen zuten ikasleek, euskaraz, gaztelaniaz, latinez...

Begoñako Karmelon, teologiako ikasle zela, asko idatzizuen Santi Onaindiak, *Karmengo Argia* aldizkarian batez ere.

Gazte ameslaria genuen Santi. Baina ez txakur-ametsetan denbora alferrik ematen dutenatarikoa, ekinaren ekinez, etsi gabe, ametsak egia bihurtzen zekiena baizik. «Zeru bat nai gendun laino ilunik bakoa. Egun argi alaia; oso-osorik geurea. Koruan, jolasean, iratzarrik eta lo, pentsamentu bat ebilgigun run-run eztitan: Meza barria».

Bazuen beste ametsik ere. Mihi gaitztoek edo diotenez, Santik etorkizunean ospetsu izateko gogoa agertu omen zuen behin ahots ozenez. Nik irribarrez hori aipatu diodan guztian, ukatu

egin dit egia denik. Ikaskide izan zuen lekuko batek, ordea, baietz eta baietz esan ohi du. Zein tokitan, nola esan zuen eta guzti... Markinan, eskailera buruan, oilarra baino tenteago jarri eta esan omen zuen berak ospetsua izan behar zuela! Eta nor ukatu hori lortu duenik...? Bai, Aita Santik mihia eta luma ederki erabiltzen ditu, baina batez ere lan eginez eta egintzaz daki kukurruku egiten.

Hainbat omenaldi jaso ditu azken urteotan. Ongi mereziak! Dena dela, ez dugu horrelakoetan kikiltzen denetarikoa, bestera baizik. Orain dela hainbat urte Amorothon apaiz egondako bati honela esan omen zion behin: «Amorothon inori omenaldirik egitekotan, neuri egin beharko leuskide»...

Gerratea

Bernard Etxepare-ren olerki batez ematen die hasiera, bere liburuan, gerrateko kontakizunei:

Iangoikua, orai dizit egiteko handia:
hiri honetan eriotzez hiltzen duzu jendia.
Gathibutan hil enadin, gizon ogengabia,
osorik, othoi, ialgiteko zuk idazu bidia,
izterbegiak eztagidan gibeletik irria:
«ogenduru zuian eta han galdu dik bizia».

(B. Etxepare, XIII, 92-98)

1936. urteko uztailean Eibarren zen Santi Onaindia eliz hizaldiak egiten. Calvo Sotelo tiroz hila izan zen eta gerra-sua berehala piztuko zen zurrumurruak eta hotsak bala-bala zabatzen ziren, bai jende xehearen artean, bai komunikabideetan. Afrika iparraldean hasiko zen altxamendua, Pranko jenerala buru zela.

1936.eko Gabon aurretxoan dei egin zion Jose Maria Korta Uribarren jaunak, Euzko Gudarostearen kaperautzaren arduradunak. Bilboko Carlton hotelean, elkarrizketa txiki baten ondoren, berehala onartu zuen hark gudarien kaperau izateko. «Kirikiño» batalloian lerrotu zuten eta Durangon egingo zen bilera batetan esan zioten zer egin. Bilera bukatu ondoren, Lauaxetari eta han zeuden beste ezagun batzuri bostekoa luzaturik, Larrea itzuli zen.

Aste hartan bertan, Durangoko Josulagunenean zen, «Kirikiño» taldeak hantxe ezarri baitzuen bere egoitza. Han hornitu zituzten gudariak gudurako behar zutenaz, baita kaperauak ere euren egitekoa betetzeko beharrezkoaz. Kanpanzartik Intxortara bitartean, Angiozar gaintxoan egokiturik zegoen Kirikiño taldea. Hor zehar ibiliko zen Santi Onaindia ere. Hainbat gorabehera, pasadizu eta sentimendu kontatzen dizkigu. Beldurrik ez zuela

izan, dio berak; bala artean ibiltzen ere ohitu egiten dela bat. Hala ere zenbait pertsona maiteren heriotzea hunkipenez azaltzen digu; esaterako, Jose Maria Korta kaperauen buruarena eta Kandido Saseta gudariarena. Biek erori ziren Asturias aldeko mendietan bala-kolpez eraitsiak. Sasetaren heriotzeak batez ere zirrara bizia eragin ziola diosku. Horrela, bihotzari hitz egiten utzirik, sentipenez gainezka, olerki bat eskaini zion, gero *Euzkadin* argitaratu zena. Hona hemen:

«Oi, jausi zara, jausi, Saseta kutuna!
Gaurtik illen arteko egiña zaitugu.
Aizea baizen arin da an-or edatu
zure eriotz miñaren il-izpar ertuna.

Leiatu maite zendun euzko Aberria,
ta Aberririk urrin, oi!, jausi zara.
Betikoz jausi zara, leñargi antzera;
biotzak ez nai siñets, baiña da egia.

Izkilots atergea, lurrak dart oinpean,
sua, kea, garra, gudean gartsuki;
giza gurenak letxe ereñoiz bekoki
;jausi zara azkenez etsaien aurrean.

Erbeste-lurraldetan emon izan dozu,
euskal lurra begira, azken arnasia;
baiña azkatasunaren lora apain-guria
ementxe jaioko da eder, naro, triru.

Biotzean min dogu, Saseta maitea,
biotzean min dogu, begian negarra;
samin-uluz daukagu laztan dozun lurra,
errai-dardaraz, izu, euzkotar mendia.

Uso zuri-otzana basoan egazka,
biotzak samin-eunaz dituzu estali.
Baiña zu ego zuriz, arranoa iduri,
argi-itzal eziñera aldatua zara.

Atsedan, bai, atsedan betiko argitan,
barne-muiña eresiz, goi-argiz adiña.
Beukozu azken бага zeru-atsegiña.
Laster gaituzu gu be, or, goi-alde ortan».

Guduaren hasieran etsaiek hil zuten Jose Ariztimuño Olaso «Aitzol» ere mirespenez aipatzen du. Lehen garaietan, misio-ekin-tzei emanik bizi izan zen Gasteizen. Geroxeago, Donostiara aldaturik, euskal kulturaren gaietan murgildu zen buru eta bihotz.

Langile porrokatua zen Aitzol, suharra. Behin gauza bati ekinez gero, aurrean zituen guztiak hartara bultzatzen zituen haize bortitza eta kiskalgarria. Guztiak kausa haren alde gogoberoturik, gori-gori eta adorez beterik jartzen zituena. Hainbat kultur arazotan esku hartu zuen: bertsolari, olerkari, antzerki-saio, sariketa eta abarretan. Berak sortu zuen *Yakintza* aldizkaria, hainbeste jakintsu, idazle eta olerkariri euskaraz idaztera eraginez.

Gudua hastean, altxamenduko jendearen asmo doilorrak sumatuz, Aitzol beste askorekin, Iparraldera joan zen, Beloken egoitza baketsua aurkiturik. Han zela, kezka larria piztu zitzaion: herria galzorian, etsaien menpean, odoletan, eta bera geldi, atsedeen-bitsetan? Aiko-maiko eta luzamenduetan denbora eman gabe, Bilbora itzuli nahi zuen eta etsi-etsian Eusko Jaurlaritzari eskaini bere zerbitzuak. Baina «Galerna» itsasuntzia eta bertan zetozen guztiak etsaiak harrapatu zituen. Donostiako *El Diario Vasco*, 1936.eko urriaren 17an, honela zioen: «Arrain lodi bat erori da, txiki batzuren artean». Eroritako guztiak fusilatzeke agindua eman zen, baina ez zen guztiz bete. Jean Pelletier, frantziarra zelako edo, ez zuten hil eta honek eman zuen *Le Soir* egunerokoan Aitzolen berri. Santi Onaindiak honela dakar haren lekukotasuna: «Gabean zear (...) arma-otsak eta pausoak. Geletatik atera ta «Galerna»tik ateratakoak pillatzen. Itxura barik dakust Aritzimuño apaiza, arpegi larri ta puztuaz. Ez dot garbi ikusten. Zaintzaile bik eutsita dago, narras daroe gero. Oraintxe fusilatu behar dabe».

Aitzol eta gainerakoak, aske geratzen zirela esanez, Hernanin, hilerriko horma ondoan izan ziren tiroz hilak.

Aitzolez gainera, tiroz hil zituzten apaizen zerrenda luzea dakar Santi Onaindiak bere liburuan: Jose Joakin Arin, Leonardo Guridi, Joseba Markiegi, Jose Inazio Peñagarikano, Jose Adarra-ga, Zelestino Onaindia, Jorje Iturri-Kastillo, Jose Sagarna, Alejandro Mendikute, Jose Otaño, Martin Lekuona, Gerbasio Albisu...

Espetxean

Duesoko gartzelan sartzean, goitik beherako araketa egin zieten, aldean zuten guztia bertan uztera behartuz. Lau zaintzaile omen zituzten begi-zorrotz. Han doaz airean dominak, erlojuak, eraztunak, aiztoak, artaziak, diruak, jantziak, aldagarriak, oinetakoak,, zer ez, gero? Berak ez zuela gauza berezirik, diosku. Bi liburu eskuartean: bata Sabino Aranaren «De su alma y de su pluma» eta bestea «Kristoren Antz-bidea», Zornotzako Aita Pio karmeldarrak idatzia.

—Eta hauek zer?— galde egin zion zaintzaileak.

—Hauek otoi-tz-liburuak— erantzun Aita Santik.

Besterik ez omen zion esan. Apaiz egin zenean etxeokero andako erloju bat ere aldean omen zuen, baina araketa hasi orduko zapata barruan, orpopean ezkutaturik zuen eta etsaien atzaparrak haraino ez omen ziren heldu...

Epaiketak etorri ziren gero. Apaiz hauei egozten zizkieten erruak berdintsuak izan ohi ziren: Espainia euren aberritzat ez onartzea; Espainiaren etsaiei, gudariei, laguntzea; hauek, Espainiaren kontrako altxamendurako, gogoberotzea; euskaraz idaztea... Ata Santiri hiru galdera egin omen zizkion horretarako izendaturik zegoenak: 1.a, zein daukazu zuk zeure aberritzat, Euzkadi ala Espainia? 2.a, frentean ez al zenuen gure aldera pasatzeko aukerarik izan? 3.a, zuk *Karmengo Argia* aldizkarian idazten zenuen...

Lehenengoari, asmo txarrez egindako galdera maltzurra zela erantzun zion. Bigarrenari, baietz, aukera ugari izan zituela beste aldera pasatzeko, baina berak gudarien ondoan zuela bere egitekoa, haiei erlijio-zerbitzuak eskaintzen, horretarako izan bait zen izendatua. Hirugarrenari, baietz, ikasle zela idazten zuela, aldizkariaren zuzendaria lan eske joan ohi zitziolako. Gaiztakeria guzti horien ondorioz, 30 urteko gartzela... Beste hainbat gartzelatik aske gelditu ziren, baina eurak baino bizimodu latzagoa izan zutela diosku, lan astun nekagarriak egitera behartu baitzituzten.

Hiru urtetan zehar gartzelaz gartzela erabili zituzten: Duesotik Langrarriz-era, hemendik Dueñas-era eta azkenez Carmona-ra. Gorriak ikusi zituzten. Hala ere, Aita Santiri, komentuko bakardadean bizi izaten eta gelan bakar-bakarrik lan egiten ohiturik, ez zitzaion hain gogor egin. Gainera, elkarren euskarri gertatu zirela, diosku, anaiak bezala konpondurik. Horrela, denbora luze joango zela aste izanik, ikasteari, irakurtzeari eta idazteari eman zieten. Aita Santik hizkuntzak ikasten zituen, batez ere frantses, ingeles eta aleman. Hizkuntza hau ikasten taldean aritzen ziren, Besteiro jaun irakasle zela. Liburuak irakurri eta hainbat lan burutu zituen, batez ere euskara lantzeari eta olerkiak idazteari gogotsu ekinez.

Behin gartzelan zela, apezpikua etorri zitzaion bisitatzerara. Ez daldt zein gartzelatan, ezta zein apezpiku zen ere, honen berri eman zidanak ez baitzidan horrelako xehetasunik agertu. Apezpikuak Espainiaren aldeko goratzarre sutua egin zien, kontizu, espetxeko apaiz eta erlijiosoei. Haren hitzetan, Espainia guztien aberri handia zen eta Euskal Herria beraren menpeko lurralde txild bat; labur esateko:

«*España una, grande y libre*»... Eta aurre-aurrean zen Santiri galdetu omen zion:

—Zuk, gose izan eta aukeratzeko bi ogi, bata handi-handia eta bestea txiki-txikia aurrean jarriz gero, zein hartuko zenuke: txikia ala handia?

—Nik, neuri dagokidana! —erantzun zion Santik hitzetik hortzera, galderaren asmo zitalaz jabeturik...

Bien bitartean zer gertatzen ote zen karmeldarren artean? Gutzitarikoak aurkitzen ziren haien artean ere. Batzu, Euskal Herria, euskara, gure kultura, bertako jendea maite-maite zituztenak. Carmona-ko gartzelan bertan hamar bat karmeldar izango ziren garai hartan; horrez gainera, baziren lan nekagarrietan aritu behar izan zutenak, Ameriketara edo beste toki batzutara ihes egin beharrean izan ziren fraide abertzale jator-jatorrak ere. Beraz, zorioenez, asko ziren *gutarrak*. Baina ez gutxiago beste aldekoak, hau da, Euskal Herriaren etsaiak. Aita Santik, Santoña-ko espetxean, Due-so-n, sartu berri zela, Karmeldarren Probintzialari idatzi zion eta erantzuna berehala heldu zitzaion Santander-tik. Hark idazten zionez, ongi merezia zuen gartzela, karmeldar soinekoa zikindu baitzuen. «Eta iru urtez bera garbitzen alegindu nintzan giltzapeko loi, otz, gose ta askatasunik eza pazientzi aunditan eroanaz».

Honela dio, hitzez hitz, haren gutunak:

«JHS. P. Ch. II Año triunfal. Santander, 9-XII-37.
Mi estimado y apreciable en Cristo: Ya es hora de que llegara a tener alguna noticia de aquel P. Santiago, a quien yo creía tan formal y sericito y ahora nos ha salido, según dicen, un poco de cuidado. Lo del *hijo pródigo* no está mal traído; pues, mejor hubiera sido que hubiese imitado al buen hijo, quedándose en casa y no metiéndose en aventuras. Así le ha lucido; y nos encontramos ahora con las manos atadas, para echarle mi salvavidas. Es una pena que se haya producido esa... desorientación tan fatal para la vida religiosa y que tanto daño ha causado al prestigio de nuestro santo hábito. No hay más que un camino: penitencia, oración y reparación, si se quiere conseguir el perdón. Le bendice y abraza, su afmo. en Jesús. P. Sergio».

Gutun honek ez du jñolako azalpenik behar... Aita Sergio hau, nik neuk ere ezagutu nuen zahartzaroan. Hil arte lehengo lepotik izan zuen burua; gu euskaldunok nahiko begitan hartuak gintuela antzematen zitzaion. Garai arriskutsu haietan gartzelan eta premia larritan zeuden erlijiosoen alde zerbait egin zezakeelakoan izendatu omen zuten Probintzial, gradu handitako militar baten koinatua baitzen; baina, gizaixoak, leku onetan zeuden...! Horixe da otsoa artzain jartzea!

1940.eko uztailean eman zioten Aita Santiri askatasuna, baina Euskal Herriko komentuetara etortzerik ez zuen eta Kantabriako Hoz de Anero-ko auzunean den Rigada-ra bidali zuten. Etxe hau oso berezia da; eremutar bizitza egiteko lekua. Eskuarki ez dute hitzik egiten. Bai, noizean behin badituzte jaiak,

eta orduan aritzen dira solasean elkarrekin, baina egun arruntetan ez. Hauetan isilik, otoitzean eta gogoetak egiten, gelako barkadadean eman ohi dute eguna; gainera, gauerdian ere jaiki ohi dira maitinak errezatzera. Aita Santirekin ziren komentu hartan, Carmona-ko gartzelatik irtenda, Aita Errapel Urionaguena Bolibarko semea eta Lino Akesolo ere. «Ondo lixibatu barik ete gengoan ondiño?» —dio berak irri maltzurrez...

Geroxeago, 1942.ean, Gasteizera bidali zuten eta ustekabean, Portugal-go Viana do Castelo-ra joateko gauzak prestatzeko agintzen dio Probintzialak. Kargu horretan une horretan ez zegoen goian aipatutako hura, beste bat baizik. Aita Santik, baina, bazekien ongi, gartzelan egondakoak kalea laburrez eta hurbil eduki nahi zituela Espainiako gobernua. Eta hala, maltzurkeria pitinez, Gobernu Zibilean galde egin zuen nagusiaren agindu hori bete beharrekoa zen ala ez. Ezetz erantzun zioten gogorki eta orduan Logroñora bidali zuen nagusiak...

Logroñon sei urtez bizi izan zen. Pozik bera eta poz-pozik errioxarrak ere, Santi oso langilea eta lagunartekoa baita. Hitzun ona eta pertsona atsegina. Hemendik Hoz de Anero-ra joan zen, espetxetik irten berri bizi izan zen eremu-etxe horretara; baina oraingoan bertako nagusi; ez, espetxekoa gutxi bailitzan, ongi lixibatu beharra zuen fraide «hezigaitz badaezpadako» gisa. Hurrengo, Larreako nagusi egin zuten. Gero Eibarko nagusiaren ordeztako izan zen hiru urtetako beste tarte bat dago. Harrezkeroko guztian Larrean dago gaur arte. Zoriontsu, lan eta lan, erle langileak bezala, euskararen lore-niniketan xurgatzen duenaz ezti gozoa egiten. Bihotza eta burua eder-jario oparoan. Euskara zaharra era guztiak osagai aberatsez, jantzi apainez hornitzen.

Idazlanak

Santi Onaindiaren idazlanei begira jartzea, udazkenean, eguraldi argiz, hegohaize epelaren gozotan, pagadi edo harizti bati so egitea bezalatsu da. Neguko lotara orduko, era guztitako kolorez —berde argi, arrosa, horiska...— burua erakusten duen basoaren ikuskizun sorgina! Bertan barneratu ahala, ordea, oihan itsuan zaudela ohartzen zara. Belarkiak, iratzak, txilarrak, kukufrakak, zuhaiskak, zuhaitzak, landaredi sarria.

Amorotoar honen idazlanen oihanea sartu eta zehatz-mehatz arakatu zituen, berak ohi duen bezala, Julen Urkiza adiskideak, baita Patxi Uribarrenek ere Jakin-53.ean (1989 uztaila-abuztua). Horregatik, hemen ez dut egingo haren idazlanen aipamen zehatzik. Haren lanen ikuspegi orokorra eman nahi nuke batetik eta ahozko literaturari eta bertso eta olerkiei dagokiena bestetik.

Haren lanen artean, olerkiak, idazlan laburrak eta liburuak ditugu. Prosaz egindako idazlan laburretan, honako gai hauek jorratzen ditu batez ere: *erlijio-gaiak*, *euskal gaiak* eta *gai orokorrak*. Liburuetan ere oso zerrenda luzea du. Hauek honela sailka genitzake: bere-bereak, bildumak, itzulpenak eta berak argitaratutako beste zenbait idazleren Janak. Dena dela, *Milla euskal-olerki eder* bilduma bada ere, hauxe da Santi Onaindiaren obra osoaren gailurra. Aipa dezadan Patxi Uribarrenek honetaz dioena:

«Hau dugu, zalantzarik gabe, euskararen historian arrakastarik handienetakoa jaso izan duen liburua. Gerraondoko gau ilun itogarrien ondoren, egusenti itxaropentsu gisa agertua. Euskara, gazteleraren «dialekto» eta hizkuntza basati hutsa zela belarrietan, behin eta berriro entzun ondoren, euskal munduan benetako askaldia sortu zuen liburu mardula. Euskaldunok ere munduan bagarela aditzera emateko, mendi-gailurrean entzundako irrintzia edo! (...) Gaur egun ere, ezinbesteko erreferentzia gertatzen da euskal olerkigintzaren edozein ikerlan egiteko orduan».

Joan Mari Lekuonak: «Zabalkunde eta irakaskuntz mailan hor dugu bere *Milla euskal-olerki eder* (1954), funtsezko idaztiturria gertatu dena gerrondoko gure literatur giroan».

Klasikoen itzulpenak eta *Euskal Literatura* arnasa luzeko lanak dituzu. Hala ere, haiek edonoren ahosabaiak dastatzekoak ez dira. Hauek, berriz, badituzte beste zenbait ere lehian; esaterako, Mitxelenarena, Villasanterena, Auñamendiko liburuki handiak...

Santi Onaindiaren olerkigintzaz, Joan Mari Lekuonak, *Olerki guztien bilduma* liburuaren sarreran dakartzan hitzak tartekatuta nahi nitzuke hemen:

«Olerki mugimentu baten euskarri eta eragile izan dugu Aita Santi. *Oleri* aldizkariaren sortzaile eta zuzendaria izan da, ordu zailtan bere bizkar hartzen duelarik euskal olerkiak plazaratzeko zeregina. Eta esan dezagun, aldizkariak nortasun poetiko jakina ematen diola euskal olerkigintzaren zerbitzari, biztaile eta defendatzaile izan dugunari. Aldizkariak behartu du poesiaz gogoetak egitera, zenbakien osogarri eta aberasgarri diren poemak sortzera edota itzultzera, eta, belaunaldi berriei beren lekua ukatu gabe, gerraurreko olerkarien babesle gertatzera, joera berriagoen aurrean lehenagokoaren testigantza eginez».

Joan Mari Lekuona kexu da, Santi Onaindia, olerkiaren zaibaltzaile eta eragiletzat aitortua bai, baina olerkari gisa merezi

lukeen baino askoz gutxiago goraiptua eta aztertua izan delako. Haren belaunaldiko beste askoren antzera, tamalez, ahaztua izan dela dio: «Denok dakigu poema asko eta asko idatzi dituela (...). Denok dakigu bi olerki liburu badituela, mardulak eta arnas haundikoak».

«Bere olerkigintzari buruz proiekturik eta poetikaririk zuzenean agertu ez badu ere, bi dozena artikulu inguru ditu ederrari eta olerkiari eskainiak. Beraz, estetikaren aldetik azaltzen dizkigun kezkek, gauza jakina da, hor azpian, zeharka bederenik, poetika pertsonalaren hari nagusiak adierazten dizkigutela».

Geroxeago, *Nere baserria* eta *Goiznabar* olerki-liburuen izaeraz dihardu: «*Nere baserria* liburua, osotasun baten barruan garaturik dago, pianu bati atxekia, poema nagusia eta arnas haundikoa gertatuz. Ez hala *Goiznabar*: olerki bildumaren eite haundiagoa du, urterik urte sailak osatzen direlarik».

«Azkenik, ezin dira ikuspegi berberetik epaitu liburuotako poemak. *Goiznabar* jo daiteke Lizardi eta Lauaxetaren harikoa, zehaztasunak zehaztasun. Baina *Nere baserria*, poema nagusien harikoa dugu, Orixeren *Euskaldunak* poemaren proportzioan. Badu kidetasunik Mitxelenaren *Arantzazu euskal poema* (1949) liburuarekin, eta gutxiago ezagutzen diren beste poemekin. Ez dugu ahaztu behar, arnas haundiko poemagintza hau indarrean zegoela gerron-doko olerkarien artean, eta Onaindiak ere bide hori erabili duela».

Joan Mari Lekuonak euskal olerkiari lotu-loturik ikusten du Aita Santi Onaindiaren nortasuna. Haren olerki guztien eremuan antologia bat egin behar litzatekeela ere badio eta horretarako autoreak bera litzatekeela inor baino egokiago: «(...) orduan ikusiko litzateke olerkari ikasi eta saiatu honen ekarririk aipagarriena. Orduan garbiago agertuko litzateke geuk hemen nolarebait irudikatu duguna: estetika bat, estilo bat, testigantza liriko bat. Eta uste dugu, orain arte izan duen baino aitopen mamintsuago bat jasoko lukeela orduan».

Ahozko literatura eta bertsolaritza

Sail honetan bete-betean sartzekoak dira, jakina! *Gure bertsolaria* eta *Enbeita oleskaria* liburuak. *Milla euskal-olerki eder* liburuan ere olerki-lanen ondoan bertso-lanak datoz. Eta *Oleri* aldizkarian ere gauza bera egin ohi du. Santi Onaindiak bertsoak, bertso onak, sekula ere ez ditu baztertzten. Olerkien ondoan, haiei ere lekutxo bat egiteko joera agertu izan du beti. Ahozko literaturarekin zerikusia duten bi liburu ezin aipatu gabe utzi: *Joiasketa* eta *Lamiñak*. Irakurlearen gozagarri diren liburu interesgarriak. Bata mardula eta bestea txikia, baina biak zein baino zein atseginagoak.

Hegazkada txikiak eginez, gazte-gaztetarik Irasi zen bertso-ak idazten. Aita Angel azkoitiarra izan zuen irakasle eta eragile. «Gogoan dot eta ez jat aztuko, zortziko txiki bat zan, bederatzia apaldikoa nik lenengoz ikusi egian eroan neutsona. Eretxi oneko agertu jatan, eta arnas-emoille, barne-zauskada ederra emon eustana». Angelo Jauregi aramaiotarra ere aipatzen du, hasierako laguntzalle eta argiemaile haiek eskerronez gogoratzen bait ditu: «Nik bertso-lanean ari nazanean sarri dakart oroimenera Aita jakintsu bi onein erakutsia».

Larrean *Karmel* aldizkariaren zuzendari zela, jendea euskaltzaletuz zihoala, dio, gazteak batez ere. Askok jo ohi zuten harrengana bertso bila, esaterako, andereñoek eta eskoletako neskatomutikoek. Ezin ezer gabe utzi eta bere bilduma bikainetik egokiena zeritzona hautatu, ukitutxoak edo behar ziren egokitzeak egin eta zertxobait beti eskaintzen zien eta haiek pozik unean uneko gogo eta premiei erantzuteko. Baina gero, hainbesteko olerki eta bertso-bildumak egin ondoren, hoberik eskaintzea ere bazuela eman zion senak, eta bi liburuska xume argitaratu zituen *Karmel* aldizkariaren ardurapean: *Bertso berri ta kanta zar*.

Milla euskal-olerki eder izan zen ondorengo lan askoren enbor nagusi. Horrela, esaterako, *Gure bertsolariak* liburua ere haren orpotik erretako altxumea da. Behin, egilearekin hizketan nintzela, hauxe esan zidan: «Ordurako nik *Milla euskal-olerki eder* egin da neukan, eta gai ugari eta aukerakoa izanik, bertsolantzez zerbait egin neinkeala emon eustan senak eta lanari ekinik, apurka-apurka, konturatu orduko amaitu neban». Aita Santik hiruzpalau lerrotan ematen digu obra horren guna:

«Euskaldunen bertsolaritza doai gotorra dozu, gure aozko literaturaren ezaugarri nabarmenena, ez bakarrik azken urteotara arte eskola aundi bako erriaren poesi-kutsuz jarioka daukagulako, baita erri-biotzaren eragin samurrak eta ikutu gozo atseginenak bertsoz iraultzen trebe dalako be. Or gure bertsolaritza egi-egiazkoa».

Lau zatitan eratua dago liburua: lehen zatian, munduko hainbat aldetan izan diren bertsolariak aipatzen dizkigu; bigarreanean, euskal bertsolaritza jorratzen du; hirugarrenean, bertso-motak; laugarrenean, gure bertsolariak (historia pixka bat). Lehen zatikoak, antzina zaharrean, denboraren tolestura ilunetan erdi galdurik dagoelako, jakinmin handiagoa sortu ohi du. Honelako atalak ditu: bertso-esaleak, bertso-egileak, bertsolarien ibilerak, bertsolariak literaturan (Egipto, Txina, Japonia, India); judutarren artean, Biblian; Grezian: aedoak eta rapsodak; keltarren artean, bardoak; germaniarren artean, eskaldak; Frantziako

elezaharren kantariak; Probentzako trobadoreak; euskal kanta zaharrak; erromantzeak, baladak, maite-leloak, irri-kantak, ardo-kantak, jainkozko kantak, pastoralak...

Bere liburuaren nondik norakoa hitz gutxitan azaldu ondoren, betiko umorea agertzen digu Aita Santik:

«Auxe nire liburu onen guna. Ez dozu esango garrantzi bakoa danik. Erriak eta jakitunak txaloka artu eben berau, batzuentzat (bizkaieraz egoalako edo) ain gogoko ezpazan be. Ezta errez, izan be, mundu guztiari atsegin emotea».

Azken aipamen laburra Urretxindorrari buruzko lanaz egin nahi nuke. Bi argitarapen ezagutzen ditugu Muxikako bertsolari handiaz: bata, Zarauzko Itxaropenaren «Kuliska Sorta»n, 1966.ean, argitaratua *Enbeita oleskaria* izenburuaz; bestea, berriz, Buenos Aires-ko «Ekin» argitaletxeak 1971.ean argitaratua, *Enbeita'tar kepa, gure urretxindorra* izenburuaz.

Ea bilduko zituen haren bertso idatziak esanez etorri omen zitzaizkion behin Santi Onaindiari. Nahiko zabaldurik zeuden *Euzkadin* eta garai hartako aldizkarietan. Asko idatzi zuen Enbeitak. Biltze-lanari ekiteko haren etxera joan zen. Bera hila zen ordurako, baina haren etxekoek erraztasun eta laguntza guztiak eman zizldoten. Horrela, laster bukatu zuen lana. «Oleskaria» esaten dio honi. Nik horren zergatiaz galde eginik, honela erantzun zidan:

«*Oles egitea* deitzea da, atean kask-kask jotea. Bertsolari batzuk ere oles egiten dakie. Nori egiten deutse oles? Entzuteko prest egon letekezan euskaldun guztiei, baina batez ere herrian. Herriari kask-kask eginik, haren barrua, bai bihotza eta bai haren izate guztia dardaraz jartzen dauana, hori da *oleskaria* niretzat. Bertsolaria zan bera izan, baina gerra aurretik, hemen Bizkaian batez ere, mitinen bat zanean, batzarren bat zanean, Enbeitari deitzen eutsien; eta ha ez zan ibiltzen hau eta bestea esaten; herriagana joian zuzen; irudi polit batzuk erabiltzen zituan handik eta hemendik hartuta eta herriaren bihotza dardaraka ipintera joian. Abertzaletasuna zabaltzen ibili ohi zan. Beste batzuk ere ibiliko ziran, baina Enbeita zan beti deitua toki guztietara. Horregaitik ipini neban nik, liburu horretan, *oleskari* eta gaur ere horretara dabiltzanei *oleskari* deitzen deutset».

«Enbeitaren bertsoak goiko argiaz eta bihotzeko suaz egi-ak dira», esan zidan geroxeago.

Azken hitzak

Pozik egin dut ixango hau Santi Onaindiaren bizitzan barena, haren *Oroi-txinpartak* liburua gidari dudala. Atxuriartetik Larreara. Gero hainbat komentutan zehar igaro ondoren, Euskal Herriko mendietan balak hurbiletik txistu egin arren, izutu gabe, gudarien zerbitzari zintzo, haien artean kristau-mezua aldarrikatzen, haien bizitza pozten, aholku onak ematen... Geroago, garaileak ezarritako lege latzari itzuri ezinik, gartzela tristean gorriak ikusiz, Dueso-n, Langraitzen, Dueñas-en eta Carmona-n zehar. Carmona-ko ziega ilun hartatik askatasuna lortutakoan, Euskal Herrira itzultzerik ez, eta Hoz de Anero-ko eremu-bizitzan libixatu behar izan zituen Espainiaren aurkako «dongakeria» handiak. Hainbat atzera-aurrera eta gorabehera, beti ere diktadore zaharraren makilapean, Larreako bere txoko maitera itzuli arte.

Zehar-meharka, bizitza luze eta oparo batek dituen hara-hona eta itzulinguru artean. Haren poz eta nahigabeak pixka bat neure eginik, ahaztu ez zaizkidanak, handi-handika hemen kontatu dizkizut, irakurle.

Baina haren idazlanei begira-begira luzaro izan naiz eta, gain-gainetxotik ateratako argazki xume bat behinik behin eskaintzen dizudalakoan nago. Hala ere, beste batzuk aurretik esana izan arren, bi gauzatxu esan gabe ezin dut etsi: batetik dibulgatzaile handia dugula; han-hor-hemen ikusi eta ikasiak bere lumaren bidez euskal munduan zabaltzen ahalegindu dena; eta bestetik, urterik zailenetan, *Karmel* eta *Olerti* aldizkarien zuzendarri eta eusle izan dela.

Luis Baraiazarra Txertudi

Aita Santi Onaindia eta Lehendakari Leizaola

AITA SANTI ONAINDIA, bertsozale eta aztertzaile
«NI HILTEKO SASOITIK PASATUTA NAGO»

Orain larogeta lau urte Bizkaiko Amоротoko Atxuriarte baserrian jaio zen Santi Onaindia honek, Aita Santi bihurtu barri zela, frentean ibili behar izan eban, gudariaren kaperau, azkenean, Francotarrak bila etozela, Laredon Italiarren eskuetan azkena emon arte. Santoñian entregatu ei ziren. Itsasuntzi ingelesetan alde egingo ebelakoan, El Duesoko espetxean amaitu eben. Zortzi egun igaro aurretik, laster hasi ei ziren epaiketak. Abade edo fraile izateak ez eban harako balio. Aita Santiri beragaz Larako komentuan ikasitako Bilbotar bat tokatu jakon epaile.

—Epailea hasi jatan zuk zer egin dozuka, eta gero itaundu eustan:

«Zure aberria zein da? Euskadi ala Espainia?» Nik esan neutson hori itaun harrapakorra zela. Eta berak: «Ah! Zuk zeure burua espainoltzat bazeunka, behingoan erantzungo zeunke». Egundoko sermoia bota eustan. Ni isilik. Zer egingo neban, ba? Bigarren itauna: Ia euren aldera pasetako erarik izan neban. Nik baietz. Elgetan, Intxorta azpian egon nintzen, gu goian eta eurak azpian, eta gura izan baneu, errez pasatuko nintzen. Eta erantzun neutson: «Ni gudariaren kaperau izateko izentatu ninduen, eta nik horixe bete behar neban». Hirugarren itauna: Ia Karmengo *Argian* idazten neban. Hementxe Larran urtetan eban hak. Nik baietz. Antza, salatzailearen bat izan zen. Nik esan neutson lanak eskatu egiten eustezala eta zegaitik ukatu behar neban. Isildu egin zen. Dana dala, hogeta hamar urteko espetxea emon eustan. Etakoek be badaukiez holako gauzak, baina guri be halako erra handi barik emoten euskuezan holako zerak, eta hiru urtean preso egon nintzen, zigor hori lepoan nebala.

Aita Santi kontalari ugaria da. Espetxeko kontuekaz luze ekingo leuskio eta oso gogoan dauka dana. Santoñiatik Nanclaresera, hemendik Venta de Bañosko Trapa Komentura eta handik Carbonara. Auziak berrikusten hastean, hogeta hamarretik hamabira eta gero sei urtera jatsi eutsoen. Azkenean hiru urte eginda libratu.

—El Dueson Besteiro be gugaz egon zen, Madril Francoren eskuetan itzi ebana. Gugaz oso ondo portatu zen eta gu be bai beragaz.

Oso gizon ona zen. Sozialista artean be, haiek behintzat, santuak ez ziren izango, baina nahiko onak ziren.

—Abade eta fraile aparte ala nastean egon zinien?

—El Dueson nastean, baina besteetan aparte. Niretzat hiru urte espetxean ez ziren txarrak izan. Hantxe ikasi genduzan frantsesa, beste bategaz ingelesa be nahiko ondo, eta gero alemana be bai. Besteirok berak argitzen euskuzan dudak, eta oso ondo. Aleman ondo ikasi leike, euskerearen antza be badauka, joskeran eta holako zeretan.

Aita Santi hogeta sei urtegaz fraile egin zen, hogeta hamabosgarren urtean. Gerrak Begoñan harrapatu eban karmeldar gaztea. Espetxean hainbat gizon eta eleizgizon ezagutu ei eban, Besteiroz ganera: Luki Artetxe, Euzko Gobernukoa, Ajuria-gerra, Aita Agirre eta abar.

—Gerra aurrean ezer sometan zenduen? Baetorrela edo?

—Ni orduan Eibarren nengoan, Karmengo Amaren bederatziruena egiten. Han holako gauzak esaten ziren. Hango organistea andra bat zen eta hak argi esaten eban gerrea etorrela, baina guk ez gendun sinesten. Eibarren oso aurrera egozan. Han sozialistak eta baziren, eta gero be sei urte egin nebazan Eibarren eta hango sozialistak ganorazkoak ziren eta ondo konpontzen ginen.

—Eta zeuk komentuan ez zeuntsoen gerreari usanik hartzen?

—Hemen, Larran, ez neban ezer sometan.

—Jenteagaz ez zeunkan hartu-emonik ala?

—Bai, baina jentea isilik egoten zen.

Larrako Kalmeldarren komentua Zornotzan dago ela Aita Santik denporarik gehiena komentu honetantxe egin dau. Izan dauan kargurik handiena priorea izan ei da, hots, komentu batego buru egiten dauana.

—Zelan gogoratu jatzun fraile etortea?

—Ba, orduko gurasoek umeei eurena baino gehitxoago irakatsi gura izaten eutsien. Gure aita tasadorea zen eta kontuak egiteko eta etxean bat gura eban. Gero Markiñatik Hermano bat be etorten zen, eta nire anai batek beti baietz esaten eban. Nik sekula ez neutson baietzik esan, baina azkenean neu joan nintzen lehenengo. Gero anaia be etorri zen, eta Urkiolatik ibilaldi batean, Anboto ganean, laprast egin eta bertan hil zen.

—Hamabi urtegaz etorri zinenean, benetan fraile egitea zenkarren buruan?

—Bai zera! Nik ez neukan halako pentsamentu garbirik. Aita ordaintzera etorten zen. Ez zen gauza handirik, egunean hiru pezeta edo. Urte bi eginda, aitak esan eustan: «Polito ikasi dok, kontuak egiten-da. kartak be egiten dozak eta etxera etorri gura badok»...

Eta nik berez-berez esan neutson: «Aita, ni hemen ondo nago».

Eta gero, ez berak niri ez nik berari, sekula ez gendun aita-u be egin.

—Eta komentura joan arte? Zelako umezaroa igaro zendun?

—Ba, eskolara ordu erdi baino gehitxoago geunkan, eta noizcan behin joaten ginen. Axmiñan baegoen eskola moduko bat, baina guk han argi posteetako kikarak apurtzen emoten gendun denpora. Etxean ardi zain eta haurren egin behar izaten zen. Zortzi urtegaz morroi be egon nintzen Belakolan, itaurren egiteko, baina astebete eginda, etxera etorri nintzen eta ez eustien ezer esan.

—Eta jolasik?

—Domeketan dotrinara joaten ginen. Beheko etxe balean neskazahar bat be baegoen eta maiatzeko lorak eta beragaz egiten genduzan.

Alakuara be joaten ginen, baina han nagusiak egozan eta «zuek umazorriok, alde hemendik» esanda bialtzen ginduezan. Txopiteara neska laguntzen-da joaten ginen.

—Neska laguntzen umetan?

—Ba, horixe. Etxera lagundu eta bidean jolastu. Guk orduan ez geunkan malezirik. Hantxe ibili, etxe batetik bestera. Txopiteko neska bat, Jauregitarra, hor dago gaur be Gernikan moja, eta ordutik ez dot ikusi. Berak ni ikusita nauka, han mezea emoten, baina neuk bera ez dot ikusi, eta joan behar dot bisita bat egitera.

Aita Santik aitatu dauskuzan izenak Amorotoko baserri batzuk dira, Eleizaldetik nahiko urrun danak be. Itaurren egite hori ez gustetea errez sinesten dot. Neuk be uste dot itaurren ez egiteagaitik erabagi nebala fraile joatea.

—Eta zelako oporrak edo zer izaten zenduen?

—Oporrik sekula be ez. Han ez egoen oporrik. Behin Lekeitiotik abisatu eustien: «Padre muerto». Autobusa hartu eta triste-triste joan nintzen Amorotorantz. Baina Lekeition bide batez osabarenean gelditu nintzen, eta hara non geure aitak berak zabaltzen daustan atea! Hil zena osaba zen, baina haren semeak idatzi eustan eta nik geura aita zela ulertu. Baina orduantxe be gauerako barriz komentura. Gero, Markiñan nengoela, behin pasioan etxeraino heldu ginen. Ni harro, danai gure etxea erakusten.

—Ez al zinen lotsatzen, «borono» eta halako gauzak entzunda?

—Ez. Hori esaten ebenak eurak ziren boronoak. Gu gehienak baserritarrak eta euskaldunak ginen. Fraileak be bai. Batzuk baziren ez zirenak, baina ikastetxeko giroa euskalduna zen. Horrek asko esan gura dau. Beraz, guk ez gendun beste batzuk kontetan daben lotsarik eta burlarik izaten.

—Komentuan, zeuen artean, zelan berba egiten zenduen?

—Astean egun bat euskeraz egitea derrigorra gendun. Lati-
-ez be bai. Besteetan erderaz egiten zen, baina nahi ebanak
euskeraz.

Ez ikasleon ez aiten artean ez zen horretan eztabaidarik
edo temarik izaten. Hementxe hasi ginen domeketan-da dotrina
euskeraz ikasten, eta astegunetan euskeraz lantxoak egiten.

—Egia da nobiziadutik aurrera hain bizimodu gogorra zeun-
kiela?

—Nobiziadua beti izan da gogorra. Gauerdian jagi behar,
ordubete maitinak errezetan eta gero beste orduerdiko otoitzal-
dia. Hotz handiaz eta izten euskuen lehenago oheratzen. Eta
gero asteen hiru bider beruak diziplinaz zigortzen genduzan.

—Zilizioa?

—Ez. Zilizioa zankabea edo izterrean itsastekoa da, hala-
ko lepeztun haginduna lakoa. Diziplina zartailu antzeko bat da,
kordel sorta bat, puntetan morapiloak daukazana.

—Eta zer egiten zenden? Alkar jo.

—Ez! Hori bakotxak bere buruari egiten dautso. Argia
amatatu eta jo

—Eta jo egiten al zenden?

—Gogor ganera! Gaztetan gogoa bero egoten cla eta igarri
be ez jako egiten. Holantxe dala eta aurrera.

—Zu estu samarra edo zorrotza izan al zara?

—Ni ez naz zorrotza izan. Normala. Batzuk baegozan, bai,
oso gogor hartzen ebanak, odola atarateraino. Ormetan izaten
ziren odol tantak. Nik ez neban odolik ataraten. Gero hankak
be gogortu egiten ziren eta ez jakon bainbeste igarten.

—Hagaitik izango cla fraileek neguan be sandaliak ortozik
erabiltea.

—Hi! Sandalia oinetako ona dok, eb? Usain bakoa, garbia,
eta neguan hotz apur bat, baina gaztetan danari eusten jakok.

Aita Santi, beste frailekide asko lez, herririk herri asko ibi-
lia da sermoilari. Pozik joaten ei ziren, bueltan zeozer ordaina
be ekarten zan-da. Komentuko larogeitik gora nobizio manten-
tzeko, danak gazteak eta jatunak, zeozer ekarri behar nondibait.

—Zu urtenezalea izan zara?

—Ez. Erarik ez bada, lasai. Baina joan behar danean pozik.

—Zuk besteak baino martxa gehitxoago ei daukazu.

—Bai? Okerra? Ez dakit, ba. Beharbada bizkortxoago bai.
Halan esaten dabe. Hi! Malezi pixkat komeni be badok, eh! Ez
beti kokolo-kokolo.

—Egia al da Aita Santi andra artean gustora egoten dala?

—Gizonak tabernara joaten dira-ta! Andrak kontulariakoak
dira, eta andrazkoen hautua beti be gozoagoa izaten cla. Hori be-

rezkoa da. Gizonei atara egin behar jake, eta orduan be, taberna, l'utbola eta nolako gauzak. Andrazkoek gehiago esaten dabe.

—Eta andrazkoek zeu ez zaitue inoz tentatu edo zirikatu izan?

—Meleziz zirikatu? Ez, ez dok normala. Baina zeozer maleliz bota eta neu erdi lelo harrapetan bahabe, orduan gehiago botaten jabezak. Eta hortik gorakorik, ba... Ni inoz egon nok pentsetan neure bizitzan holakorik egin ete daustien, baina ez.

—Pentsetan egoteko, zerbaiten susmoa izan dozu nonbait.

—Bat kontatuko dauat. Gerra ostetxoa zen eta Logroñoñon nengoen.

Andra bat edo neskazahar bat —ez dakit garbi— parrokian sakristiatik bota egin eben, ez txarra zelako, han inguruan ibiltzen zelako baino, antza. Eta gure komentura etorri zen eta nigaz konfesetan hasi zen. Hor baeitekeen zeozer egotea, malezia edo, baina nik taktika aparta euki dot horretan: beti santutasunaz eta ahalik zuzenen berba egin, «hauxe eta hauxe egin behar dozu», eta hurrengo daiorreanean be beste hainbeste. Laugarrenean ez dator. Gehiago ez da etorten. Eta orduan pentsetan dozu: «Horrek gogait egin jok eta joan dok». Baleiteke neuk txarto pentseta, baina norberak aurrea hartu ezker, ez dago bildurrik.

Aita Santik erreflexu bizkorak daukaz, daroazan urteetarako. Gizon hau lelo harrapetea azeria lo harrapetea baino gatxagoa izango da. Ikastun handia izanik, kontu kontari jardutea oso atsegina dau. Beti berbakera irribarretsua, laban-maltzurren artekoa. Adarra jotea maite dau, baina aurreregi doala begitantzen bajako, atzera egingo dautzu. Negu aldean hil batzuk Benidormen egiten ei ditu.

—Aizu, baina omenaldi egunerako, Benidormen bazagoz be, etorri beharko dozu, ezta?

—Bai? Derrigorra dok?

—Ia zer omenaldi egin behar dogun, omendua falta dala.

—Tirok, ba! Tirok, ba! Egingo joagu zelan edo halan etorteko modua.

—Halako egunetan, omenaldi egunetan alegia, larritu egiten zara?

—Ez! Zetako? Larrituta zer irabazten dok, ba? Derion egin eustien omenaldi polit bat. Neuk be ez nekien zegaitik. Antza, urtero egiten dabe holako zeozer, eta urte batez niri egitea pentsatu. Hitzaldi batzuk izan ziren. Lehenengo, nire probintzialak, Aita Arostegik, nire bizitza azaldu eban. Gero Lekuona gazteak ni olerkari lez hartu nindun. Eta gero Xarritonek nire «Mila Euskal Olerki Eder» liburuak zelako indarra euki dauan mugaz handik. Ondo egon zen. Gero kantak, musikak eta ederto.

—Zeozer eragingo eutsun baina!

—Bapez.

—Bapez? Egunean omenaldi bat hartzeko moduan zagoz zu orduan!

—Zaharrak larri egoten dozak ala?

—Ez dakit, ba. Holakoetan bat baino gehiago ilusi izan dot erdi negarrez be, sentimentuak eraginda edo. Zu ez?

—Ez. Egun horretan negar egingo joagu, ba? Emozinoz edo egingo jakbek.

—Bai. Emozinoz, jakina.

—Ez. Ez joat uste ni holan jarriko nazenik.

—Bertsolaritzara zelan jo zendun zuk? Etxetik? Tradiziotik?

—Ba, Amorototik Lekeitiora bost kilometro dagoz, eta sarritan ez dinot, baina domeketan-da joaten ginen. Eta han, umetan, inoz bertsolariak entzun nebazan. Kepa Enbeitari be behin entzun neutson Amoroton. Ez dakit zer jai izango zen. Gero hona, Larrako komentura etorrira, Karmengo Amaren egunean bertsolariak beti izan dira, zeozer behintzat. Eta hau be, Enbeitza zaharra, hona etorten zen beti, gerra aurretik eta ostean be bai, baina aurretik batez be bera zen gehien ibiltzen zena. Horrek edo eragingo eustan.

—Eta zek euskalzaletu zinduzan?

—Ba, holakoxe zeozer izango zen. Ni, hamabost-hamasei urte neukazala, nobiziadu aurretik, euskeraz idazten hasi nintzen. Lekeition be ba neban osaba bat, liburu asko eukana, Azkuerenak eta. Orduan liburuak eskatu neutsozan eta bialdu egin eustazan. Gogoan daukat Azkueren «Txirristadak», esaterako, oso maite nebala. Libur polita da. Horrek be asko lagunduko eustan, bai bertsoak egiteko, bai zaletzeko.

—Bertsoak egin be bai? Mutikotan?

—Bertsoak baino gehiago olerkiak.

—Bertsolariak Larrako komentuan entzuten zenduzala esan dozu. Beste inon?

—Ez. Hementxe bakarrik. Eta pentsetan neban: «Hauek dira gizonak!». Miresmena izaten neutsen. Ganera zelan egiten eben be harritzen nintzen, ez paperik ez ezer barik. Guk liburuetan eta pentsatuta egiten gendun, baina bertsolariak holako barik, bota eta bota. Zelako gaiak, pentsamentuak, berbak eta abar erabilten ebezan kargutzen egoten nintzen. Enbeitza sarri etorten zen. Arratialek be etorten ziren, gero Mungialek be bai, «Taket» esaten eutsoen bat. Basarri eta horiek be gerra aurretik ezagutzen nebazan, hona komentura etorten zirenean eta.

—Gerrosteian be ba zeunkien bertsolariak komentura ekar-teko ohitura hori?

—Bai, bai. Komentuan ez ziren gugaz bainbeste sartzen. Gerrosteian herrietan be kantetan zen, baina gerraurrean askoz gehiago.

Ezagunenak, ba, hemen horiek ziren. Kepa Enbeitza eta Basarri be etorten ziren honaino. Basarri ondino gaztetxoa zen.

Nik behin hiru maita egozala idatzi neban: bertsolariak, oleskari ak eta olerkariak.

—Zer da hori, azaltzeko modukoa bada?

—Bai. Izango ez da, ba? Bertsolaria apur bat taberna giroari lotuta egon dana esan leiteke. Oleskaria barriz oles egiten dauana.

Atea jo eta oles egin. Hik badakik hori zer dan. Erromesek be horixe egiten eben, Santiago bidean eta abar. Kepa Enbeita, esaterako, oleskaritzat daukat nik. Orduan Euskal Herria asko abertzaletu zen, eta hak beti atea jotzen lez kantetan eban. Bihotza jotzen lez. Eta horren ganetik gero olerkariak dagoz. «Genetik» horrek ez dau hobeak edo gurgarriagoak esan gura, baina hizkuntzaz eta abarrez olerkaria askoz landuagoa da beti be.

—Zu bertsolaritza aztertzailea izan zara. Nondik jator-tzu hori?

—Ni liburu artean ibili naz beti. Espetxean egon ginena Euskal Herritik kanpora botateko ordenea etorri zen eta halantxe bialdu ninduen Logroñoroa, askatu eta laster. Han baegozan euskerazko liburuak, Markiñako Garate izeneko batek itziak, esaterako, eta haiek irakurtzen hasi nintzenez, bertsoak agertzen ziren han. Liburu haiek liona ekarri nebazan eta gaur be hemen dagoz.

—Inok ez eutsun esan «nora daroazuz horiek?»

—Ez! Komentuetan hori baino zeragoak gozak, geure ordena barruan behintzat. Larrara lehenengoz etorri nintzenez, hemen bertsoak eta olerkiak batzen hasi nintzen. Lehenengo liburuak arakutzen. Iruñara, Donostira eta mugaz beste aldera joaten hasi nintzen. Holantxe egin neban liburu hau: «Mila Euskal Olerki Eder». Asko batu neban, beste ale bat egiteko lain. Hor daukadaz ondino.

Edonok autortuko dau liburu hori aldi haretan oso garrantzitsua izan zela, euskeraz zerbait zaleak zirenen artean. Gero be bilduma handia eta oparoa izaten dirau, baina urte haietan eskurik esku erabili gendun, komentu, seminario eta holakoetan batez be. Gure jaiotetxetik Larrako komentua bistan dago, eta hango kanpaiak argi-argi etorten jakuzan oheraino. Oporretan, etxe alboan edo kerixapean, «Mila Euskal Olerki Eder» irakurten nebanean, gogoan daukat Larrantz sarritan begiratzen nebala, «honen egilea hantxe jagok, ba!» pentsatuz.

—Gero Agirre Lehendakariaren saria etorri zen, urtero egiten ebena. Nik hirugarren edo laugarren urtean «Gure Bertsolariak» izeneko liburu aurkeztu neban eta saria irabazi neban. Parisen antolatzen zen, baina Baionan emon eustien. Mila dolar.

—Orduan dirutxoia izango zen hori.

—Mila dolar zeozer zen, bai. Baina nik jolas lez idatzi neban liburu. Gero Kepa Enbeitari buruz be idatzi neban liburu bat, eta horrez ganera artikulu asko han hemen.

—Zelan jarraitu dozu bertsojarritza? Komentutik ala hurragotik be bai?

—Jarraitu ez dot asko jarraitu. Inoz epaile be izan nintzen, Bizkaiko txapelketak hasi zirenean. Lan hori pozik egiten neban.

Gero txapelketa gehienetan izango nintzen entzule. Urepeleen be izan naz behin edo behin. Baina hortik aurrera, bertsolarien herrietako ibilera hori ez dot larregi jarraitu.

—Komentuko eguneroko ibilera be ez da izango bertso giroari jagokona, ezta?

—Ba, guk egiten genduzan bertsoak be. Aita Luziok elanik, urtean egun batean, komunidadean osoaren aurrean kantetan gendun. Bakotxaren urte egunean izaten zen hori. Beraz, urtean bi bider gitxienez. Bazkaria amaitu eta kantatu.

—Eta komunidadean osoa entzuten?

—Bai. Hantxe egon behar izaten eben entzuten, guk amaitu arte.

Gero jaietan eta abar, inoz bertsolariak kanpotik etorten zirenean be, zeozer egiten gendun nastean.

—Bertsoak hasi eta amaitu egiten zenduezan?

—Bai, bai. Apur bat aurretik pentsaluta, jakina. Niri ez eustan askorik ardura izaten, bide erdian toton egin arren be.

—Gatozen orain euskerara. Zuk zelan ikusten dozu berba egiten clan euskerearen martxea, Bizkaian batez be? Zelako panorama modua begitantzen jatzu?

—Gaurkoa ez dot hain txarto ilusten. Badakit baserriarrek eta zer egiten eben, baserriak itzi, behera jatsi eta euskera han goian laga, baserri hutsean. Ez euskaldunek euskerarik ez ekielako. baina erderean zen nagusi. «Zuek ez dakizue euskeraz ala?» —esaten dautset nik danai. Umetxoek ikasten dabe, eta ez da hain gatxa be. Urteetan aurrera doazenentzat baleiteke gatx samarra izatea, baina umeentzat? Laster ikasten dabe. Baina kalean egitea ez dago modan. Gaur jakin nahikoa gehiago dakie, baina egin nik uste dot lehen gehiago egiten zela, askok besterik be ez ekien-da. Bizkaia osoari begira be antzera dala esango neuke, Zornotzakoa antzera.

—Zuk zer uste dozu? Gaur ala orain hamabost urte egiten zela euskera gehiago?

—Egitea antzera samar ibiliko da. Jakin orduan baino gehiago gaur seguru asko.

—Euskera Batuaren auzian zer deritxozu? On ala kalte egin dau?

—Ez dot uste batuak kalterik ekarri dauanik. Horrek euskereari zauskada bat emon dautso. Orain, ba, batzuk hasarre direla edo?

Batuaren sortze hori baleiteke bide onetik ez eroan izatea beharbada. Azkuek beste ideia bat eukan, beste asmo bat. Bata-suna, baina beste era batera. Guk goitik behera ez dogu ezertxo

onartzen, ez politikan, ez linguistikan. Baina ez dago zelan hasarratu hori dala-ta.

—Inoz esaten da Frankismoan, zapalduago egoalako edo, euskereak su gehiago eukala eta orain beharbada makaldu egin dala. Zuk zer deritxozu?

—Bai. Hori pasetan da, baina ez dakit, ba. Nik uste dot gaur gehiago ikasten dala. Frankismoan baegozan, bai, eragozpenak, baina nik orduan be ez neban bildurrik euki. Pulpitutik be esan behar zena esaten neban. Ela sariketaxoak be antolotzen genduzan. Inoz itauntzen eusten ia baimenik baneukan, baina nik sekula ez dot baimenik eskatu. Eta sekula ez neban ezer izan, edo ez ziren ausartu. Gugaz ez ziren sartzen.

—Eta euskera idatzia? Zuen garaitik hona zer martxa ikusi dozu?

—Hor, gerraurrean, indar handiko euskerea etorren. Haiek jarraitu baleu, gaur beharbada indar handiagoa izango eban. Orduan asko eta ona zen. Primo de Riverak be Euskal Herria lotuta euki eban, gero, ha jaustean, apur bat askatu zen baina. Orduan be baziren gizonak. Aitzolek, esaterako, zenbat lan eta zer egin eban! Eta ganera idazle onak be baegozan. Lizardi orduantxe egin zen olerkari. Orixe indartsu etorren, eta beste batzuk be bai haren inguruan. Gero, gerratean, gauzea nahiko isildu zen, eta ondoren barriro bizten hasi zen. Zaitetik Guatemalan bere «Euzko Gogo» ataraten eban. Gero Paristik «Euskaltzaleak» sortu zen, eta horrek be nahiko lan egin eban. Eta bertan geratu zirenak, atzerrira joan ez zirenak, ba, ahaleginean ebizan behintzat. Fusilatuak be izan ziren idazle onak, Lauaxeta esaterako.

—Zuk Aitzol ezagutu zendun?

—Bai. Asko. Asko. Gizon ona zen. Batzuk hau eta hori esaten dabe, baina gizon ona zen. Jesúita ikasten egoen Loiolan eta gero urten egin eban, gerra aurretxoan. Bilbora etorri zen eta orduan ni Begoñan nengoen eta bera ikustera joaten ginen. Entzutetsua zen, olerkari eta honetara. Korreo kalera jasten ginen, eta beragaz egonda, pozik barriro komentura.

—Zelakoa zen? Isil samarra? Kontularia?

—Ah, bai! Berbalduna zen, oso berba errezekoa. Ni baizen berbalduna ez, baina nahikoa. Beti zentzunez berba egiten ebana.

Eta Aitzolek ataraten eban aldizkarian guk be idazten gendun. Jesusen Bihotzaren Deia be baegoen. Kaputxinoen Zeruko Argia be bai, hau ona, bera lakoxea. Eta euskera gozoa eta ondo idatzia izaten zen.

—Inorenak esan dozuz. Orain zeureak esaizuz, zu be aldizkari eta hainbat gauza egina zara-ta.

—Bai. Gerrostean, batzuk hara, besteak hona, ez egoen errezatasun handirik. Ni neu, hemen Euskal Herri barruan, lehenengoe-

tarik hasi nintzen. Kaputxinoek eta Arantzazukoek be baziharduen. Baina ni Logroñon nengoen. Han be euskeraz idazten neban, eta handik Santanderrera joan nintzenean, hantxe hasi nintzen Karmengo Amaren egutegia ataraten. Gero, ba, gauzak aurrera, eta olerkeriek be zeozer eskatu egiten eben, eta orduan *Oleri* sortu neban. Hor sartzen nebazan olerkiak eta bertso asko be bai. *Karmel* eta *Oleri* aldizkariak gaur be jarraitzen dabe. Hauen ostein sortu ziren *Anaitasuna* eta horiek. Batzuk jarraitzen dabe eta beste batzuk ez,

—Aldizkari horiek atarateko, ez al zendun eragozpenik izatan? Lege aldetik eta abar esan nahi dot.

—Ba, ale guzti-guztiak Madrilera bialdu behar izaten nebazan, eta handik Arrueri deitzen eutsen, zelako lanak eukezan hor ikusteko. Eta berak zeozer ipinten baeban, handik etorren hori: «Hau ez». Dana dala, eurak ez ziren nigaz txarto be portetan. Hori *Karmel* aldizkariak. Beste *Oleri* horrek sekula ez dau baime-nik izan. Beti ezetz eta ezetz erantzuten eusten. Nik *Karmelen* gehigarritzat eta holan ipinten neban, baina horixe be ez eusten onartzen. Azkenean esan eben: «No saque más. Anda usted de trampa». Baina atara egiten neban eta ez eusten ezer egiten.

—Lehen esan dozu Euskera Batua beste bide batetik eroan behar zela. Zein litzake bide hori zure ustez?

Ez dakit, baina hainbeste matraka barik behintzat. Nik uste dot halako burruka bat izan dala, baina ez eban izan behar. Ez gendun giro onik sortu. Eta gero, ba, holantxe gabiz, bakotxa bere bidetik. Eta beharbada hoba horixe, holan behintzat burrukarik ez dago-ta.

Aita Santik kritikari barkakorregiaren entzutea izan dau. Idazlearen akatsak zehaztea kosta egiten jako, antza, eta danai aurkitzen dautse zeozer ona. Neu be gaztetan, ondino ikasle nintzela, liburu baten itzulpena eroana naz Aita Santiri. Honek dana ontzat emoten eban. Euskal Literaturaren historiak be eginda daukaz, eta gehienez, beti ez bada, alderdi onak nabarmentzen ahaleginduko da. Horregaitik batzuk esango dabe Aita Santiren kritikak eskuza-balegiak dirala. Baina berak argi dauka hori zegaitik egiten duan: «Txarto dagoela esanda zer egiten dok, ba? Jentea animatu eta bultzatu egin behar dok, batez be barriak diranean». Bere gustoko idazleak nortzuk izan dituen itauntzean, ez da zalantzarik izan:

—Zaitegiren lanak gustora irakurri ditut. Orixerenak be bai. Lizardirenak zetan esan be ez. Gero mugaz bestaldetik Etxepare gaztea, ez antzinakoa, gerra aurrekoa baino. Eta Bizkaian, ba, Ibargutxi, Manterola, eta abar.

—Eta oraingo literatura?

—Gazteak badagoz gaur polito idazten dabenak. Baina halako zerik, badaezpadakorik, ez dot irakurten. Astirik be ez. Fi-

losofi kontuak eta sarriago irakurten dodaz. Mamina daukenak. Maminik sometan ez badautsol, laster izten joat bertan. Esaterako, Nemesio Etxanizenak oso atsegin jatazak.

—Eta euskeratik kanpo? Ze zu hainbat itzulpen egina zara, grekoak, latinoak eta abar.

—Bai. Klasikoak esaten jakenak. Dante be oso gustora irakurri izan joat. Hortik aparte, atseginen izan dodana Tagore dok.

—Nobelak eta apenas lar maite dozuzan.

—Zegaitik? Tentabidea ekarten dabelako eta holan?

—Ez dakit, ba. Zeuk dinozu hori.

—Ez. Fraileei ez dautse tentabiderik ekarten.

—Fraileek ez al dauke, ba, tentazinorik?

—Eukiko dabez, baina nik ez dot eukiten. Zegaitik eukiko dabe, ba? Ni batez be olerki zalea izan naz, eta itzulpenak be hortik egin dodaz batez be.

—Inoz entzun dautsut antzerkiak be egin dozuzala.

—Batzuk egin dodaz, bai. Hogeta bost antzerki labur argitaratu nebazan, baina hori eskatu eustelako zen gehien bat. Andereñoak eta lan bila etortzen ziren, umetxoentzat antzerki edo zeezoren bila. Orduantxe argitaratu neban liburu hau hogeta bost antzerki laburrez. Liburu polita da. Neuri ondoen begitانتzen jatazanak sartu nebazan.

Aita Santi sasoi batean herririk herri asko ibiltzen zen, han hemen sermoiak eginez. Herriko jaietan eta halan bazen, beti izango ziren ikuskizunak, eta abadetxean edo ohiturea zen etxean, bazkari eta lagunarte ederrak be bai, baina beti ez ei zen holan izaten. Behin, Logroñon egoela, Gasteiz ondoko herritxo batera joan zen sermoilari. Egundoko beroa eta oinez joan behar. Abadeak bidera urten ei eutson. Bazkaria abadetxean, abadeak eta biak, neskameak zerbiturik. Edateko, ura ipini ei eban, eta ardaorik bazen be ez. Baina han goian botila bat ikusten ei zen, eta denpora guztian harexeri hegira. Azkenean abadeak: «Felisa! Ataraizu, ba, ardaoa!» Hiru-lau bider agindu behar izan ei eutson. Halako batean atara eban, baina, azken-azkenean zenez, gehiena han gelditu ei zen. «Halako egarririk sekula ez joat pasatu» —dino aita Santik, gustora barre eginez.

—Aizu, Aita Santi. Lehen komentuak ganezka egozan, eta orain erdi hutsik. Ez al zarie triste aurkitzen?

—Triste zegaitik? Bai. Lehen korua bete-beterik egoten zen, eleizan be errezkadak izaten ginen, eta jantokian be bardin.

Orain hamairu batzen gara. Gure ardurea, jana, garbitasuna, eta abar mojek daroe. Ondo bizi gara.

—Harrikoa eta zeuek egiten dozue?

—Ez. Orain ez dogu egiten. Lehen bai egiten genduzan holako gauzak, baina orain zaharrak be bagozak-eta! Baina gure ge-

leian, esaterako, inor ez da sartzen. Hori dana bakotxak egiten dau. Jantokia zerbitu eta jaso gaur be geuk egiten dogu, baina sukaldean mojak dagoz. Orain gitxiago gara eta errezago da dana.

—Gitxiago eta adintsu samarrak asko. Horrek batzutan apur bat eragingo dautsue, ezta?

—Zahar samarrak gagozelako, hil egingo garela edo pentsatu?

—Ez dakit, ba, halako pentsamentuak... Gazteekaz ibiltea ez al jatzu gustetan?

—Hi! Gu hilteko sasoiatik pasatuta gagozak, eh?

—Hilteko sasoiatik pasatuta?

—Bai. Aita Mateok larogeta sei, Aita Luziok larogeta bost eta nik lau egin behar. Badagoz gazteagoak be, eleizako gauzak eta beste lanak egiteko. Baina gu hirurok hilteko sasoi pasatuta gagozak. Nik hilteko konturik pentsatu be ez joat egiten. Orain larogeta hamarrera heltzeko pentsamentua, gero hamabostera, eta holantxe etorriala ikusi.

—Eta egunez egun, zer bizimodu klase egiten dozue komentuan?

—Komentuko bizimoduak bardin jarraitzen dau. Goizean jagi, errezuak, meza komentuala, eta holan, Guk zaliarrok ez daukagu obligazionirik, baina joan egiten gara.

—Eta otoitzak eta diziplinak eta guzti horrek bardin jarraitzen dau?

—Lehen lez, bai. Lehen gauerdian jagiten ginela eta orain ez. Holako zer batzuk aldatu dira, baina bestela ez. Ordena guztian horretara da eta guk be holantxe jarraitzen dogu.

—Zuek zeuenean, beraz, mundua aldatu arren.

—Mundua ala mundukoak? Gu munduagaz gabizak, hi! Ez mundukoakaz!

Bizkaiko Zornotzan, Larrako komentura bisita bat egin gura badozu, mundukoakaz ibilten be badakien karmeldar kontulari bat han aurkituko dozu. Arin ibili beharrik ez daukazu, hilteko sasoiatik pasatuta dago-ta.

Xabier Amuriza

ALFONTSO IRIGOIENEN POEMAGINTZA

(*Orbel eta Orriren azterketa*)

Poema bilduma hau, 1980 urteko Felipe Arrese Beitia sari-duna, egileak ohar egiten digunez 1980.eko otsailaren 16an bukatua da, eta bigarren argitalpen bat izan du 1985.ean (zeinari lotzen gatazka izan zen).

Gutziz, 42 soneto dira (588 verso hain zuzen ere). Horrez gain, bi soneto («KOMENI OMEN ZAIONA.» eta «IBILI DABIL.») bukatu gabeak edo irakurleak osatu beharko dituen horietakoak dira. Beste bi poema, koplak zaharrak (izenburu gabeak biok). «GAU TA EGUN.» sonetoaren bukaeran, beste bi kuarteto dauzkagu (hasierakoen neurri berekoak). Guztion buruan edo atarian, «PATUA.» multzoa egiten duen verso libreko poema irakurten dugu, gehienbat heptasilaboz eta dekasilaboz osatua.

Lan honetan, sonetoak izango ditugu, batipat, aztergai.

1. NEURRIAK

Esan bezala, 42 soneto dira, gehi bukatu gabe diren biak. Egileak darabilen neurria bat bera da verso guztiotan barrena: dodekasilaboak dituzu, 7 gehi 5 erritmora guzti-guztiok ekarriz. Begira kuarteto bat adibide gisa:

«Burdinarikan balu/balizko olak
oporrean guztiok/zoriz geundeke,
asmo balizko oro/jarririk tente,
ez du baina biderik/jokoan bolak.»

(«OSINA.»)

Lehen alderdiko multzoa heptasilaboa da, eta pentasilaboa bigarrena.

Zazpi gehi bost silabako dodekasilaboak sortzeko, erregela edo lege fonetiko batzuen barruan jokatu du poetak.

1.1. Diptongoak

Euskal fonetikak aztertu ohi dituen beheranzko diptongoek silaba bakar baten balioa dute, ondoko verso honetan ikusten edo entzuten den moduan:

1 2 3 4 5 6 7 1 2 3 4 5 (I B A I A . .)
E- tsai e- zin haut i- zan hau- rri- de bai- no.

Beheranzko *ai* eta *au* diptongoek silaba bakar baten balioa dute, eta horrela gainetik kasu guztietan ere. (Ikus, edonola ere, *Sinalefak* eta *Rimak* atalak, beherago.)

1.2. Hiatok

Oro har, guztiei eutsi egiten zaie, berriak, eta modu berezi batez Arratiakoak', norengandik jaso baitzuen Alfontsoak txikitzen, egin ohi duen eran.

Segidako versoko hiatoek, aliterazioaren indarra ere izango dutenak, dira adibide:

«Inguruko guztiak, txilio ta min» (ATZERAKA.), arratiarrek «Inguruko guztiak, txilio ta min», edo antzeko moduren baten, ahoskatuko dituztenak.

Euskal fonetismoek adierazten dutenez, goranzko diptongorik ez daukagularik, edo ez egiteko joerakoak garelarik, maileguetakoak ere bitongatu egiten ditugu, eta joera horri atxekitzen zaio poeta: «tragedia» (DESEGIN BAT, 2), «misterioz» (BAT HIRUTAN BANATZEN..., 2), «Frantziako» (Id., 7). «Lamía» (LAMINE-RREKA, 1), «loria» (INOREN LANA, 11), «tragedíen» (EKINEAN. 3), «Inazíok» (KOMENI OMEN ZAIONA, 2) eta «jesuitak» (Id., 3) hitzek, jatorrizko hizkuntzan goranzko diptongodunak badira ere, gure hizkuntzan erroa hartu dutenean, bokale elkarketa hori hiato eran ebakitzen dute, eta horrela erabili ditu autoreak.

Ez da, ordea, jokaera bera segitzen beste zenbait maileguren kasuan, jatorrizko diptongoa gorde egiten baitzaie, goragoko jarrera herritarrari, beste «kultoago» bat kontrajarriz: «Grézia-ko» (DESEGIN EZIN, 1), «triángulo» (BAT HIRUTAN..., 14), eta (ETA NOLA DEN, 2), «lesbiána» (Id., 7), «hiérofantetzakoek» (ETA ARI DA, 9)...

Modu egoki batez agertu zuten Zeanuritarrek ebakiera berezi hau 1992.eko uda honetan herri hartan jokatu zuten *Iparagire hegalaria* antzerki kantatuan.

(Dударик gabe aukera egin da, modu herritar eta ez herritarraren artean, segidako bi verso hauek erakutsiko duten moduan:

«Ta Greziako jainko bat bezala dator / tragedia herrira etsaien bridez», grekotikako bi bitzen diptongoei trataera edo ebakiera desberdina emanez: «Grézia» baina «tragedia».)

(Ikus, beheerago, *Sinalefak*.)

1.3. Sineresiak, apokopeak eta sinkopak

Hikako aditz forma bitan, sineresiaz edo antzeko zerbaitez baliatzen dela esan daiteke, goranzko diptongo bihurtzen baititu bi hiato: «niékinan» (LAMINERREKA, 12) eta «baniékin» (HIRI MINTZO NATZAIN, 1).

Joera gogorra du herriak, bereziki Gipuzkoa aldean, eta gero eta hedatuago bihurtzen ari da, —a organikoa ezabatzeke, eta apokope hori egiten du poetak ere bi kasutan: «utopiren» (TXUN-TXUN, 9) eta «hipokresirik» (BIDEAN NUEN PENTSATU, 13).

Euskara Batua izeneko hizkuntz norma ezarri denetik, edo ezarri ahala, zenbait euskalkitan biziago diren sinkopa batzuk ber-egin egin ditu euskara literarioak. Irigoienek, honetan, bertsolari ohiturari jarraitzen dio «—bertsolaritzan nintzen hezi naikoa» dio dodekasilabo baten— kasu bakan batzutan hitz sinkopatuak erabiliz: dirudienez neurrira makurtzeko, «nastua» (IBAIA, 11), «naikoa» (LAMINERREKA, 8), «lertuz» (ZULOKO GUDUAN, 4) eta «larrek» (PILO MONTIOIAK, 12) (baina «lahar» (BETI, 12). Rima edo hoskidegora etorteko, ostera, «gauz» («gauzez» barik) (PILO MONTIOIAK, 13).

1.4. Sinalefak eta dialefak

Joera nagusia dialefa egitea da, hots, ez egitea sinalefarik. Aurreko hitzaren bukaeran —a bokaleak hots egiten duenean, kasurako, eta has dadila segidako hitza edozein bokalez hots egi-ez, eta dialefa egingo du:

«Zuberoa Lapurdik izena/alfer» (BAT HIRUTAN..., 6).

«Frantziako legean ez dira/ezer» (Id., 7).

«Nora bota/ordea, nongo ataka» (ZULOKO GUDUAN, 7).

«Argitara/iragan ahal denean» (ETA ARI DA, 8).

«Gorriskak da zerua, kea/ugari» (EURIA, 12).

Baina badira kontrakoak ere, nahiz cta, segurucnetik, askoz ere gutxiago diren. Ikus, adibidez,

«esanikan Madrilen eskuin eta ezker» (TXUNTXUN, 5)

«Badinagu hiretik izan eta_izen» (HIRE BAITARIK, 12)

Badira bi kasu, zeintzuetan sinalefa egiten den, ondorioz itxura baten goranzko diptongoa sortuz. Itxura baten diogu, zeren eta bi kasutan behintzat, konposaketa moduren bat baita, eta, horrela, sinalefa eginez, batasun sendoagoa markatu nahi du poetak:

«haragi_hezurren hormak ilunbez hebain» (HARA BIDEAN, 7).

«buruzagi eginik eguzki_azpiko» (ETA ARI DA, 11).

Bi kasuetan aglutinazio legeak gehiago egiten clio fonetikari (?), batasun kontzeptuala sendotuz.

Antzeko zerbait gertatzen da beste bi versotan ere, non, nahiz eta sinalefak goranzko diptongoa sortzen duen fonetikoki, semantikoki, ostera, alderdi bata desesanguratzen duen, bestaldera indar guztia bultzatzeko:

«gogoia zutik dela altzairu_eginik» (DESEGIN EZIN, 1 1).

«mozturikan bizia ero du_edozein» (ATZERAKA, 8).

(Aurrenean, «altzairu» indartzen cla eta bigarrean «du», aditz laguntzallea, ezabaturik bezala gelditzen.)

1.5. Morfologiaren batasuna

Euskara Batua deritzona indarrean jarri ahala, hitzen eta aditzen morfología agerpen bateratua hartuz doa. Oro har horretara makurtzen da sormen poetikoa eta hori egin ez dezanetan baliabide estilistikoren bat bilatzen du.

1.5.1. ETA *ela* beste

Lau forma hartzen ditu juntagailu kopulatiboak Alfonsoren sonetoetan (herri hizkuntzan eta beste idazleengan bezala): «eta», «ta», «da» (GAU TA EGUN sonetoan bertan, kasurako) eta «t'» («seme t'alaba», (BETI, 7).) Bai «cla» («ekin da ekin». GAU TA EGUN, 2) bai «t'» laburdurak balio espresibo eta estilistiko daukate (fonetikoa eta elipsiarena).

(Inoiz neurri-erreztasunengatik euskalkien araberrako hitz desberdinak: «jaungoikozko» (HARRIAK JO, 13) baina «jainko» (BAT, 12), edo «jardungo» (ETA ARI DA, 10) baina «ihardu» (HANDIK, 7), edota «ostendutera» Bizkai mendebaldeko forma (AI!, 1 1) agertzen dira.

1.5.2. Aditz morfología

Araututako Hizkuntzaz kanpoko zenbait aditz formak giro arkaiko eta kulta, erritmoa laburtzeaz gain, demaiote poeman: «leite» (BIDEAN NUEN PENTSATU, 14), «daite» (ETA ARI DA, 4). «ginate» (EKINEAN, 5)... Beste zenbaitetan, bizkaierazko formak entzuten ditugu, rima laguntzarren gehien bat: «dau» (GORAKOAN, 12), «haz» (HALA DOA, 14), «dakaz» (ATZERAKA, 4), «gabiltz» (EKINEAN, 11)... Badira bertsolaritzaren oihartzun, besteak beste, direnak ere: «garadela» (GORAKOAN, 9) eta «badirade» (BETI, 8) (azken hau rima laguntzeko). Eta, azkenez, forma sinkopatua: «nituzken» (KIRI MINTZO NATZAIN, 3)².

1.6. Neurri gaitzak eta ohar bat

Neurri moldakaitza, edo gainetikakoen erritmotik kanpokoa bederen, dauka «baitiole ematen polit politikan» (HANDIK, 4) dodekasilaboak. Irakurleak «noiz» bat gehiago errepikatu behar ote duen dirudi beste honek: «Noizarte, noizarte, noizarte hala?» (ZUHAITZA, 10). Hots onomalopeikodun honetan, barridura («!») ikurrak silaba baten balioa duela esan daiteke: «Durunba: baunba! Oihartzun gorra.» (UPARANDIK BILBORA, 2). Eta sineresiaz, agian, baliatu da azken bi hauetan: «ernai goaz guztiok aldatsean gora.» (ZAHARRA BERRI, 14) eta «Arma soldataz deabru erdal-dun jina» (HAN, 12), biotan —ea— hiatoak sineresi eran ebakiz.

Ohar bat gehitu nahi dugu bata latinaz eta bestea gaztelezar ere baliatuz diren bitaz: «*per secula seculorum* aldi luzean» (DESEGIN EZIN; 14) verso honetan, ez du silabaren baliorik «sécula» honen postonikoak, latin vulgarean bezala. Beste honetan: «sarraskia kalean, *total para qué!*», azken «qué» ez da, erdaraz den legez, bi silabaren balioduna, zeinak esan nahiko duen Alfonsozentsat silaba guztiek balio berbera dutela euskaraz.

Ikusitakoaren ondorio gisa, Irigoienek soneto hauetan darabilen neurria 7 gehi 5 = 12 silaba dela esan ahal dugu. Era berean, neurriak hartzeko oinarri edo arrazoi fonetiko bakarra silaba dela esan dezakegu, goragotxoko «qué» horri eman zaion trataerak garbi uz-

² Ikus, baita ere, «zat» (BADATE, 7). Sabino Aranak ere ondo ikusten zuen euskalki desberdinetako aditz morfologiaz baliatze hau:

«Licencias métricas (...) 3.ª La de poder emplear en una misma composición voces de distintas variedades del dialecto en que se versifique.»

(ARANA GOIRI, S.: «Lecciones de ortografía del euzkera bizkaino» in *Obras Completas*, Buenos Aires, 928 eta 930.etan).

ten duen legez³. Hau da, Arte Nagusiko neurria, dodekasilaboa hain zuzen ere, etena edo zesura zazpigarren silaban egiten duelarik.

Dodekasilabo modu hau, hots 7 gehi 5 delakoa, erdaraz behintzat aintzinatean Sor Juan Inés de la Cruzek erabili zuen: nahiko ugari, ostera, agertzen zaigu Romantizismoaren garaian, eta, gehiago, oraindik, darabilte Modernistek. «Verso de Seguidilla» ere deitu izan zaio, eta Rubén Darío «Elogio de la Seguidilla» titulopean erabili ere egiten du⁴.

Horrez gain, R. Dario honek sonetorik ere asmatu zuen era honetako neurriekin, *Azul...* -en argitara eman zituen «III Walt Whitman» eta «V Salvador Díaz Mirón» izenekoak, hain zuzen ere⁵.

Modernismoa ondo ezagutu zuen Lauaxetak ere egin zituen sonetoak, zortziko txikiaren neurriez baliaturik, hots, 7 gehi 6 neurrikoak, batzuek: «Arantzaz josiriko/amets ain gosuak», kasurako, «LUDI AMESKORRA»⁶.

Heptasilaboen eta pentasilaboen gurutzaketa honek sortu omen ditu euskaraz poesiari armoniosoenak, Leizaolaren ustetan⁷. Euskal poesia —dio— egokiena, verso luze eta laburren konbinaketak ekarri du, zeina, dudarik gabe, azentorik ezaren ondorio baita: Adibide bezala, Satarkaren bertseta hau ematen du, lehendabizi:

«Oso politik dira
zure begiak,
anitz bikañak eta
maitagarriak.»

Oxobik ere neurri berberarekin eman zuen «Balea ta axeria» fabula:

«Behin bazen bele bat
bele bat beltza,
pika bezin ohoina
bainan zozoa.»

³ Sabino Aranak zioen moduan, «La unidad del metro euskérico es siempre la sílaba», (in *Op. cit.*, 926.ean).

⁴ Argibide gehiagorako, ikus NAVARRO TOMÁS, T.: *Métrica Española*. Barcelona, 1991.

⁵ Begira kuarteto bat:

«Tu idea tiene cráteres y vierte lavas;
del arte recorriendo montes y llanos,
van tus rudas estrofas jamás esclavas,
como tropel de búfalos americanos».

(Ikus in *Azul...*, (Madrid, colección Austral, 1972, 150-152. orrialdeetan.) Lehen argitalpena, 1888.ean ezagutu zuen.

⁶ Jon Kortazarren edizioa, Zarautz, 1985, 68.ean.

⁷ LEIZAOLA, J. M.²: *Estudios sobre la Poesía Vasca*. Buenos Aires, 1951, 76-77 eta 109-128 orrialdeetan.

ALFONTSO IRIGOIEN
Bertsolariak

v

,v

Bertsolarien epai-mahaikoak Aramaion, Etxezarreta, Muniategi, eta
Aranalde, 1982-X-30.

Epai-mahaikide bat Idiazabalgo bertsoariaren txapelketan, 1982-XI-28
(originalak urtea erraturik darama).

Videoduna Idiazabalgo bertsolarien txapelketan, 1982-XI-28.

Bertsolarien txapelketa Durangon, 1982-XII-5.

Bertsolarien txapelketa Zornotzan, 1982-VI-6.

Puntu-jartzailea Durangoko txapelketan entzuten, 1982-XII-5.

Idiazabalgo Garmendia bertsolaria txapelketan entzuten, 1982-XI-28.

Bertsolarien txapelketa Azkoitian, 1982-VI-12.

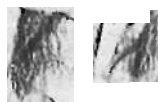
Bertsolarien txapelketa Gernikan, 1982-XI-21.

Bertsolari bat Kantari Oiartzungo txapelketan, 1982-XI-14.

y

Xabier Amuritza Kantari Idiazalgo txapelketan, 1982-XI-28.

Bertsolarien epai-mahaikoak Lesakan, Muniategi, Aranalde,
eta Arana Martixa, 1982-V-22.

Ikasleak lanean, 1982.

Jo zuen begiz, baita ere, Leizaolak Marcelino de Soroak 1897.ean argitaratutako poema bat, zeina izan baitaiteke Irigoienen sonetoen eredu ez bada, bai prezedente edo aurretikoa. Honelaxe da:

«Treñeratik beteta duben saskiya
dijoa kalietan neska liraña
gogotikan ojuka —¿nork arrek aña?—
«txardin oraingoxia, bizi-biziya».

Sayets aldian tratu dizdizariya
t'eskeintzian azkarra du mingaña:
«—¿Iruban?—... ez det aditzen... ¿ez alajaña!...
«jiru kuartuan! ¡ja, jai! txardin andiya»...

Oñ'utsik, gona motzak euriya astian.
buruban pañelua bilduba atzera,
besoak agerian, poztasunian,

dabil presaka beti gora ta bera,
zerbait zai katubak aldamenian,
saskiya ustu, ta berriz korri kayera.»⁸.

Soneto «klasikoek» bezala, bi kuarteto, bi terzeto. Rima kontsonantearen banaketa edo distribuzioa, ABBA ABBA CDC DCD. Neurriak, baina, 7 gehi 5, gorago esan dugunez erromantizismoan erabili samarra. Gaztelera ohi bezala, beti egiten du sinalefa, (inoiz ere egingo ez duena etenean).

Neurri berbera darabil Serafín Barojak ere poema baten. «¡¡ARRATS IZUGARRIA!!» titulopean eman zuen argitara J. Manterolaren *Cancionero Bascan*. Hona hemen estrofa bat:

«¡Arrats izugarria! ¡Ordu tristeak!
¡Nora begiak jaso, penen kupiran
malkoz beteak,
zeruak ere bada etsai baziran?
¡Uri leial gaisoa garretan dana!
ta zeru gorra,
egitz gogorrrak,
irabiatzen ditu berriz gu gana
elementen boladan suzko tanborrak.»⁹.

Poema honek sarrera-artikulu bat du, gaztelera, seguruenetik J. Manterolak berak egina. Ematen digu hor metrikari buruzko

⁸ LEIZAOLA, J. M.: *Op. eti.*

⁹ Ikus in *Cancionero Basco*, Serie III, (1880), 320.ean.

iritzirik ere: «Su ocla, escrita en estrofas iguales de a nueve versos de a doce y cinco sílabas, simétricamente combinados con rima perfecta, es muy apreciable *como* descripción, su versificación es muy correcta y el lenguaje bastante puro.»

(Manterolak dioen «verso de a doce» horiek ere 7 gehi 5 silabako ditugu, inoiz ere etenean sinalefarik egiteke.)

Bazuen, ba, Irigoienek soneto hauek egiteko eredurik. Honela jokatzeko arrazoia, baina, edo iturria, edo horietako bat behintzat, betsolaritzako zortziko txikiaren inpareetako heptasilaboa eta zortziko nagusiaren inpareetako verso erdi edo hemistikioaren pentasilaboa gurutzatzea izan daiteke.

2. RITMOA ETA PAUSALDIA

Gorago esan dugunez, verso hauen ebakiera 7 gehi 5 = 12 da, neurri-lege bakarra silaba dutelarik. Zazpigarren silaba ahoskatzean bukatzen da lehen zati edo hemistikioa, inoiz ere une honetan sinalefarik egin gabe, eta 12. versoan egiten da pausaketa versala.

Gure ustez, 6. silaba azentoduna da, edota irakurketa hori egin geniezaioke. Begira adibide bat:

«Mundu hau latza báda/haren kondena:
—Jaungoikoak anpára/hazala gosez,
mundo hura badákik/heuretzat dena.
(INOREN LANA, 12-14).

Une ritmiko honetan, hots versoz-verso ber-datorkigun seigarren silaba azento ritmikodun honetan, erdal mailegurik aurkitzen bada¹⁰, azentuaketa horri atxekiko zaio. Hona hemen argi-argiak diren zenbait:

«Etsai beraren kóntra, koskor ta barri» (HANDIK, 5).
«armarriaren fórman orduko arkutan» (EURIA, 6).
«Etsaiak baitu mito fetitxezko bat» (BAT HIRUTAN..., 12).
«Apoiatzeko púndu baten arkuan» (BIDEAN NUEN PENTSATU, 9).

Eta beste hainbat ere entzun ditzakegu.

¹⁰ Euskaraz azentoak funtzionaltsun urria, edo ezereza, badu ere, gaztelerez berebizikoa du. Hau dela eta, geure ustez, seigarren honetan erdal maileguak tonikoak izateak diogun ritmo hori segurtatu egiten dute.

Oraindik oraintsu ikasi izan du Xabier Altzibarrek bizkaierazko idazle klasikoengan idatzian markatutako azentuaren funtzionaltasuna eta «eskasa» duela ikusi izan du. (ALTZIBAR, X.: *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Aslarloatarrak, Frai Bartolome. Nortasuna, idazlanak, grafiak*. Bilbao, 1992. 620.ean.)

Era berean, maileguen azentuaketa tokiz aldatu egiten da. erritmoak hala eskaturik:

«Ikusi du frailérik anitz kaletan» (TXIMISTA, 12).

Hau honela balitz, edota irakurketa honela egingo bagenu. balirateke zenbait verso antirritmiko. Zera esan nahi dugu: seigarren silaba azento ritmikoduna baldin bada, batez ere zazpi-garrena atonoa izan dadin esperoko genuke, eta, haatik, badirudi ez dela horrela zenbaitetan. Begira non:

«Seniderik ez zen hil, Gernikan hotsa» (UPARANDIK BILBORA, 9).
«gure baitan badun hik ohe ta habe.» (HIRE BAITARIK, 1 1).

Bi kasuotako zazpi-garren silaba monosilaboa, ezin da tonikoa baino izan, geure ustez. Beraz, gorago esan duguna onartzen badugu, azentuaketa antirritmikoa litzateke «hil» eta «hik» horiena. Honela balitz, dudarik gabe poetak ritmoaren bortxaketa bidez bi hitz horietzek nahi ditu indartu, eta irakurlearen arreta horraxe deitu.

Badirudi, baita ere, hamabigarren silaba ere asko eta askotan akutotzat har daitekeela. Erdarazko «qué»ren kasuaz gain (UPARANDIK BILBORA, 14), hortxe ditugu monosilabok ere: «hau», «nau», «gau», esenplu bat jartearren, HARA BIDEAN sonetoan.

Euskaraz azentua hain mugierreza delarik, ez dugu uste ezin denik egin, segidakoaren moduko irakurketarik:

«Taupadaka bihótza/pizkarri erátz,
«ez garela herrían/elkarren etsái,
«bakoitzari beréa/emanik lasái,
haritz gara hazfko/bago ta saráts»
(ERNETZEN, 5-8).

Horretzek dira, geure ustetan, soneto hauetako pausaketa eta azentuaketa ritmikoak: seigarren silaba da azento ritmikoduna, zazpi-garrenean etena edo pausaldi laburra, hamabigarrenean pausaldi versala, eta, agian, hamabigarren honetan, baita ere, azento ritmikoduna.

2.1. Estikomitia

Perpaus edo sintagmaren batek verso osoa bete dezanean, estikomitia deritzona daukagu. Hauxe da jokaera nagusiena, eta kasik bakarra, herri poesian eta, gehienetan, kantuz ematen denean. Soneto hauetan ere, besteetan bezala, horixe litzateke ateraldirik «normalena», segidako kuarteto honetan agertzen zai-gun moduan:

«Txontzon jaun hori, hautso gogor hartz horri,
agian hau hark mende hartuko laster,
agian duk heziko, ez hadi asper,
berde dadin itxuraz, zuri ta gorri,»

(TXUNTXUN, 1-4)

Sintagma multzoek, kasu honetan, komen (,) laguntza grafikoa ere badute. Kontu izan, baina, esaldia ez dela bukatzen estrofarekin, eta, beraz, pausa estrofikoa eta sintaktikoa ez datoze-la bat, bertsolaritzan gertatuko ez litzatekeena.

2.2. Enkabalgamendua

Enkabalgamenduari buruz badago literaturik beste hizkuntzetan". Segurenetik, ez dute enkabalgamendu berek indar estilistiko bera hizkuntza guztietan, eta, guri dagokigunetik, ezta euskaraz ere. Hala ere gure iritziz, argiak dira zenbait Irigoienen kreazio poetikoan.

HARIAK JO sonetoan irakurten dugu kuarteto hau:

«Erdiak eta beste hainbeste harrik
zerutikan jautsirik dorrea jo du
gizaldirik gizaldi: izate modu
desberdina gizonen, zahar ta berririk.»

Lehen bi versoetan ere izan daiteke enkabalgamendu moduren bat, eta argiago eta bortitzago da hirugarren eta laugarrenaren artekoa: «izate modu» sustantibo konposatuagandik versoaz eta ritmoz banaturik entzuten dugu haren lagun den «desberdina» adjetiboa. Ritmoaren «bortxaketak» estrofaen hiperboleekin bat egiten du.

KOSMOGONIA sonetoan, lehen bi estrofetan hiru enkabalgamendu banarekin topo egiten dugu, «noren» izenlaguna laguntzen duen izenarengandik banaturik:

¹¹ Oro har estikomitiari oposatzen zaio eta egitura sintaktikoa eta versala bat ez datozenean ematen den tentsio poetikoari deritzo. Hona hemen gaztelerazko adibide bat:

«Y mientras miserable-
mente se están los otros abrasando
con sed insaciable
de] no durable mundo,
tendido yo a la sombra esté cantando.»

F. LUIS DE LEÓN.)

Ikusten denez, hitza verso bitan zehar banatu da: «miserablemente», hizkuntza arruntean segidan, pausaldirik gabe, ematen denean..

«Hirurehun bat mila kilometro da
segundoko Jainkoa fisikarien
absoluto horretan. Neutrino fotoien
barrenean doala azalduko da
ifernurik gabe, diz diz begien
soari tinko, masa duela hutsa,
haize beltzak bezala oldar ta butza,
argi dela argia zero argien.»

Enkabalgamenduetan oinarriturik jaso dira bi kuartetoak: «noren» kasuak, hots, «fisikarien», «fotoien», «begien», izenarengandik ritmikoki bananduak entzuten ditugu. Horrez gain, perpausa bi estrofitan zehar banatzen da.

Kasu honetan, tentsioa kosmogoniaren handitasuna indartzera etor liteke, alde batetik, baina, baita ere, —geuk uste— handitasun horretan egon daitekeen «batasuna» hestuzera ere. (Sonetoak bukaera plazerteroa dauka.)¹².

Enkabalgamendutzat har daiteke jarten dugun azken hau ere, zeinak irakurketa geldierazten digun, besteak beste hauxe ere poetaren asmoa dena¹³:

«Arnaszko jainko bat datorren usain
hartua du anitzek. Jainkoa balitz
abegi ona luke, arrera bikain.»

(BAT, 12-14).

Oker ez bagaude, «usain», mugatzailerik gabe, «hartua»ri guztiz lotuta ahoskatuko genuke, zeina pausaketa versalaren aurka datorren.

3. RIMAK

Gai honetaz hasi baino lehen, ohar bat isofonieie buruz. Txistukari frikariak (*ts*, *tz*) eta afrikatuak (*ts*, *tz*) oso-osoan rima lezakete euron artean, nahiz eta grafia desberdina izan, herri mailan (?) hots berbera edo oso antzekoa dutelako, edo, bertsolaritzan behinik behin hori egiteko ohiturarik badelako. Honetara, «esker» eta «ezker» TXUNTXUNen, «hutsa», «butza», «gauza» eta «deutsa»

¹² Enkabalgamendua hortxe dago, bista-bistan. Horrek sor lezakeen inpresioa, ordea, ez da bat bera izango irakurleengan, ezta autorearengan berarengan ere, idatzi zuenean, geroago eta gaur egunean...

¹³ Irakurketa desautomatizatzea da hizkuntza literarioan lehen helbunietarikoak, Errusiar Formalismoak irakatsi bezala.

KOSMOGONIAN, hoskidetza osokoak dira. Jokaera hau «herri-tarra» eta ez Hizkuntza Arautuan oinarritua, izango litzateke, bereziki Bizkaian, non, aspaldi xamarretik galdua baita afrikarien arteko oposizioa alde batetik, eta frikarien artekoa bestetik¹⁴. Antzeko zerbait esan daiteke —au hitz bukaerako dip-tongoari buruz, zeinaren— u bokalerdia, deklinatzean, herri eba-keran —b— bihurtzen baita: «gaba», ondorioz, BETIn.

3.1. Kontsonantea edo hoskidego osokoa

EURIA, ZAHARRA BERRI eta TXISMISTA sonetoetako rima kontsonantea edo hoskidego¹⁵ osokoa da, hots, azken bigarren silabako bokaletik aurrera, bokale eta kontsonanteen hotsa, rimadunen versoetan, errepikatu egiten da. Hiru sonotootan, tar-tekatu egiten dira rima morfologikoak (ugariagoak, agian) eta organikoak. Aberatsenatarikoa ondoko kuarteto hau izan daiteke:

«Irgoienen butza garrez nabari,
mendebalen erauntsiz behera doa.
Ifernuak duela zabal ahoa
barrura da iragan, hantxe da ari.»
(TXIMISTA)

Kontsonantzia osoa da eta ez du hoskidego morfologikorik, segidako beste honetan ez den moduan:

«San Antongo zubia, iraun duena
armarriaren forman orduko arkutan,
azpitikan ibaia hartuz eskutan,
itsasora bidean labantzen dena.»
(EURIA)

Erlatibozko markak, —*ena*, eta «non» magagabeek, —*tan* (—*u*— organikoari gehiturik) lortzen dute kontsonantzia.

¹⁴ 1960.eko Bertsolarien Txapelketan, «beraz» eta «beratz» pareka-tzen ditu Xalbadonek, «eginkizun» eta «estuason» Basarrik, «biotzian» eta «etxian» Xalbadorrek, e.a. (Ikus Zabalaren edizioa, Zarautz, 1961, 36, 117 eta 89. orrialdeetan.)

¹⁵ Lizardik erabili ohi zuen *hoskide hitza*, rima ordezkatzeko:

«Orrelako estualdietan ezer ezta nekegarriagorik, ezer ez
lazkarriagorik itz oskideen edo kontsonanteen eizketa gordiña
baño.»

(in *Itz-lauz*, Vitoria, 1972, 29.ean.)

3.2. Hoskidego deigarria

Zenbait soneto, rima kontsonantedunak ez badira ere, fonema bakar batengatik dira horrela, eta autoreak, antza denez, jakinaren gainera horrelaxe utzi ditu. Bi sonetotan, sudurkarien kontua da: BIDEAN NUEN PENTSATUn, «suma»k, «etorkizuna» eta «jentiltasuna»rekin rimatu behar du. Soneto baten (HIRI MINTZO NATZAINen), —*k*— fonema hoskidego gabe gelditzen da, hots, «bidaliak nik» verso bukaerak, «izanik» bukaerarekin rimatu behar du¹⁶.

3.3. Hoskidego deigarriagoa

Soneto baten, rima dela eta aparteko jokoa —joko metalinguistikoa, edo— autoreak sortu nahi izan duelakoan gaude. GAI-NEANen aurkitzen da. Kuartetoetan, rima kontsonante eta exuberantea da (ikus «gibelaldea» «taldea», «galdea» eta «porrusaldea», hoskidegoa hiru silabetara luzatuz). Baina bi terzetoetako azken rima asonantea, hots, «arte», «harpe» eta «bitarakarke» hitzetan oinarritua, kontsonantzia hiru fonema leherkari gorretan —ez dago besterik— etetan da: poeta autozitatuz egiten da soneto honetan («—Irigoién hor doa, badiotela.»), «porrusaldea» «mariurrakak»... bezalako irri-konnotaziodun hitzak darabiltza eta badirudi Fonetikan oinarritutako joko fonetiko-zientifikoak egiten dituela.

3.4. Hoskidegoak eta beheranzko diptongoak

Gazteleraz beheranzko dintongoak urri diren heinean, dira ugari euskaraz. Zenbait sonetotan, hoskidegoa osoa izango litzateke, beheranzko diptongo hauek modu berezi batez entzuten baditugu.

Alde batetik, —*áina* eta —*ina* ditugu. HANen, «baina», «jina» eta «egina» ditugu riman. Antzekoa da IBAIAN gertatua: «orainarteino» «itsasoraino» eta «baino» entzuten ditugu riman. Ikusten denez, rima ez da hasten diptongoaren bokale tonikoan, erdibokalean baino.

Bestetik, —*ái* eta —*áin* bukaerak ditugu, riman, aurreko kasuetan bezala entzun ditzakegunak: «etsai», «lasai», «usai» eta

¹⁶ Jorge Manriqueren «A la muerte del Maestro de Santiago, Don Rodrigo Manrique, su padre» delakoetan, «discretos» eta «subjectos» datoz riman, baina, seguruenetik, azkenaren grafía kultista da, eta herri mailan —*c*— hotsa, posizio horretan, ezabatua zatekeen. Fernando Henerek «Egito» eta «infinito» dakartza rimakide (in «Por la victoria de Lepanto»), grafía fonikoa, eta ez etimologikoa, erabiliz.

«zai» ERNETZENen, eta «zain», «usain» eta «bikain» BATen. Hauetan, diptongoaren bi bokaleak kontutan hartzen ote diren dirudi, horrela izanez gero sonetearen rima kontsonantea baita¹⁷. Gonzalo de Berceok ere, alejandrino monorrismo baten era berean jokutzen du: «Reina», «ahina», «neblina» eta «mezquina» hitz zerrendan ikusten denez, rimarako «Reina»ren «—ina» hartu da oinarri. Antzeko zerbait aurki daiteke Lauaxetarengan ere: «laztanen-gai» eta «baxen alai» hotsek rimatzen dute, hoskidegoa erabili den kuarteto baten¹⁸.

Diptongoetan oinarritutako rima modu hauei, direla kontsonanteak zein asonanteak, rima bigunduak, faltsuak... deitu izan diete teorikoek, ez dituztela hots garbiak eta¹⁹.

3.5. Asonantziak

Ez dugu uste soneto bat ere modu honetan rimatuz daukunik, hots, hoskidegoa bokalengan, soil solik, sorturik. Badira, haatik, han hemen, hoskidego asonanteak, nahiz ez soneto osoan. Horrela entzungo ditugu «salbo» eta «txalo», GAU TA EGUNen, «bridez» eta «abilez» DESEGIN EZINen, e.a.

Joera nagusia, beraz, kontsonantzia errepikatzea da, asonantzia hauek dituzten sonetoei ere, bai baitituzte tartean.

Hauxe ere jokamolde «herritarra» izan daiteke, ez baitu bertsolaritzak asonantziak jokutzen, eta rimak bi silabatara zabaldu nahi izaten dira, Bizkai-Gipuzkoetan, batez ere.

3.6. Homonimia riman

Hots berbera izan arren esanahi desberdina daukaten hitzak agertzen dira riman, bi aldiz: «esker» eta «ezker» TXUNTXUNen, eta ironia puntaren bat duen UPARANDIK BILBORAn kontaktoan diren hizkuntzetan gertatu ohi diren homonimia poliglotarekin jo-

¹⁷ Gazteleraz, diptongoen bokale tonikoak rimatzen du, laguntzen dion bokale erdia kontutan hartu gabe. Honetara, «aire» eta «donaire», San Juan de la Cruzen «Cántico Espiritual»en, «aura» eta «restaura», Lope de Vegaren «Canción»en, edo, eskuartearen darabilgun arazorako argiago, «corvetas» eta «treinta», Góngorak «Hermana Marican...», «heroica» eta «logran», Lope de Vegak «Pobre barquilla mía»n, zeintzuetan, rima asonantea delarik, diptongoaren bokale tonikoak hartzen duen hoskidegoa.

¹⁸ LAUAXETA: *Op. cit.*, 103.ean.

¹⁹ DOMÍNGUEZ CAPARROS, José: *Diccionario de métrica española*. Madrid. 1985, s.v. RIMA eta segidakoetan.

katzen da: «ke» eta «qué». Ez dugu uste besterik dagoenik, edo beste era batez esanik, alboratu egin du²⁰.

3.7. Rima unisonantea

Inon baino argiago TXUNTXUN eta TTANTAKAn utzi izan du beste jokaera herritar bat (aurrekoaren antzekoa dena). Zera da, riman zenbait «morfema» errepikatzea, badagoelako bertsoaritzan ohiturarik, artikuloa errepikatzen den legez, aditz morfemak, «bat» mugagabea edo zenbakia, eta antzekoek baliatuz hoskidetza sortzeko. Lehenean, «bat» entzuten dugu rimaren une ritmikoan lau aldiz, eta bigarrenean «date» beste lau alditan, une ritmiko berean. (Bi soneto hauetan, baina, esaniko aditz morfema eta zenbaki mugagabea errepikatzen direnetan, badirudi euron aurrealdeko hitzetan barne errima moduren bat markatu nahi izan dela: «—iren», «bat» horren aurrean, eta «—arra», «date» horren aurrealdean²¹).

3.8. Rimen egitura edo dispozizioa

Soneto guztiotan barrena —baten izan ezik²²— rima-disposaketa edo egituraketa bat bakarra entzungo dugu, zein asonante izan zein kontsonante: ABBA BCCB CDC D-D. Hona hemen adibide bat:

«Irgoieneen butza garrez nabari	A
mendebalen erauntsiz behera doa.	B
Ifernuak duela zabal ahoa	B
barrura da iragan, hantxe da ari.	A

²⁰ Aintzinatean begi onez ikusten bazen ere, ez du entzute on hori oraintsuago. (Edonola ere, egin izan ditu horrelako rimak J.R. Jiménezek ere. Ikus DOMINGUEZ CAPARROS, J.: *Op. cit.*, s.v. RIMA HOMÓNIMA eta segidan.)

²¹ Detxeparek ere, Patxi Altunaren ustez jokamolde herritarretan ihardun zuena, «Çogueri date» eta «yragan date» jarten ditu riman «Amorosen gaztiguya»n, eta «adisquide bat» eta «gayxto bat» «Amorosen disputan». (Ikus P. ALTUNAREN edizio kritikoa, Bilbao, 1980, 86 eta 210 orrialdeetan.). Eta oraintsuago ere, «lotsatzen zen» eta «galtzen zen», Junes CASENAVE-HARIGILE, *Santa Kruz* pastoralean, 1992, 3. bertseta.

²² Ai! sonetoaren rima-disposaketa aldatu egiten da eredu honetatik, eta ABBA BCCB CBC BCB egiten du. (Hemen ez da azken terzetoko bigarren versoa «solte» gelditzen.)

Tirokatuagatik haren zuloa	B
zuloa zulo dago zuloa baita.	C
Gori agertu dela haizeko aita	C
ezin iraungi daite suaren soa.	B
Osorik du zapaldu, oinez korrika,	C
itzal beltzeko sortak gorputz anketan,	D
negarrezko harana, beldurturika.	C
Ikusi du frailerik anitz kaletan	D
ilunaren gerizan beraren argiz.	
Ez jausterik hobe da leiza haietan.	D

Lehen bi esrofetakoa, besarkatua da, baina ez da soneto klasikoetan ohi den eran lehen estrofarena bigarreanean osorik errepikatzen, erdia baizik. Lehen terzetoean segitzen du bigarreneko batek, eta hemengo D rima berria bigarren terzetora iragaten da. Azken terzetoean, azkenez, bigarren versoa «solte» gelditzen da, ez baitu besterekin rimatzen²³.

Ez dagoela kontsonantzia osorik poema osoan zehar kontutan izaten badugu, ostera, azken terzetoea monorrimikoa izango litzateke hiru sonetotan: GORAKOAN, ETA NOLA DEN ETA ATZERAKA: «artera», «berdean» eta «beltzera» datoz, kasurako, verso bukaeran ATZERAKAn, *e-a* asonantzia eginaz.

Garbi dagoelakoan gaude, baina, poema guztiok irakurrita, ez dagoela monorrimarik egiteko asmorik.

Ikusi dugun rima disposaketa hau, inorena baino gehiago Alfonsoarena berarena da, gaitz baita modelorik aurkitzerik. Hemen txete beteten da, inon baino gehiago, poetak berak bere buruaz LAMINERREKAN dioskuna: «poetak gara bana, bakoitza bere»²⁴.

Izan ere, poetak sonetoaren egituran darraio, eredu legez: kuarteto bi, hasteko, eta bi terzeto amaitzeko. Endekasilabo klasikoetik aldendu egiten da, beste asko bezala; Rubén Darío eta bestek darabilen 7 gehi 5 neurrian sartzen du hitz katea, seguruenetik bertsolaritzako heptasilabo eta pentasilaboak kontuago izanik R. Darío bera baino; bertsolaritzako «silabismoari» atxekitzen zaio, baita ere, (gaitz baitzaio beste ritmo modurik euskal azentuaketa moduarekin sotzea)... Rimen hoskidetzan erdal (?) poesiagintza kultuarengandik hurbilago ari da herritarragandik baino, baina rimon disposaketa poetak beronen buruan sortu duen eredu berria da —oker ez bageaude—.

²³ Diptongoek hoskidetza jasotzeaz, ikus, gorago, 3.4.

²⁴ Jokaera honetaz eman izan zuen oharririk Patxi Altunak, prezeptistek ohi duten eran, «eregeletara» makurtzeko eskatuz. Ohar deskriptigoa-
goak egin zizkion, segidan, T. Peilenek. Biok EUSKERAn.

4. HITZEN HOTSA

1.1. Onomatopeia

Hainbat erabilten du poetak errekurto ibniko hau, zenbait poematan zehar eta tonu desberdinetan banaturik. Batzuek, samurtasuna sendotzeko: «pinpirin» (GAU TA EGUN, 14), «ziri miri» (EURIA, 1), «dilindan» (ALPONTSO ERE BAI 1), eta «txiruliruri» (ALFONTSO ERE BAI, 13). Beste batzuk bizitasuna indartzeko: «diz-diz» (KOSMOGONIA, 5). Zenbait, zarata zakarra eta erritmoa gogortzeko: «tringili tranga» (ZUHAITZA, 2), «Durundua: daunba!» (UPARANDIK BILBORA, 2), «runrruna» (Id. 8), «bor-bor» (IBAIA, 7), «taupadaka» (ERNETZEN, 5), «tarrapataka» (ZULOKO GUDUA, 6), e.a. Badira umorea edo, agian, ironia laguntzekoak ere: «larai laironez» (ZAHARRA BERRI, 8).

1.2. Aliterazioa

Utopiaren aldeko borrokarako deia indartzeko, hots berezi batzuen gurutzaketaz baliaten dela esago genuke: «Txontzon jaun hori, hautso gogor hartz horri» honetan (TXUNTXUN, 1), hots afrikatu eta dardarkarien alternantziak, esandako borrokarako deiaz gain, euki lezake kutsu ironikorik ere. Bermutasuna sendotzera datoz, ostera, segidako dardarkariak: «amamaren forman orduko arkutan» (EURIA, 6). Baina biguntasun edo serenitate moduren baten oihartzun nahi dute izan a/e eta o/e bokalen alternantziak: «Gares aldera gabe ohera. hobe» (KOSMOGONIA, 13). Segidako versoan, ostera, txistukarien hots eztiari, sudurkarien durundioa oposatzen zaie: «dezagun *sor zorion* ilungunean».

Antzeko kontraste bat sortzen delakoan gaude, baita ere, bokale erdi irekiaren errepikapenari, leherkari, darkarkari eta sudurkarien hots katea oposatzen zaienean: «erreketa behera, tringili tranga!» (ZUHAITZA, 2). (Poema guzti honetan barrena da ugaria sudurkarien durundioa, esandako onomatopeiez gain.)

Azpijoko izkutuen oihartzun izan nahi du txistukarien errepikapenak, multzo honetan: «misterioz bezala» (BAT HIRUTAN..., 2). Berriz ere onomatopeiaren oihartzun nahi du izan dardarkarien errepikapenak, ondoko dodekasilabo honetan: «abioien runrruna, adar gogorra» (UPARANDIK BILBORA, 8). Herri kanta bati darraiolarik, jolasari ekiten dio sudurkari eta leherkarien hotsekin: «Palanka, Salamanka, palanka manka» (BIDEAN NUEN PENTSATU, 1).

Beste honetan, ostera, uhinen hots ritmikoaren oihartzun izan daiteke o/a bokalen errepikapena: «Itsasoa orroaz, olatuak

gau» (HARA BIDEAN, 5), sudurkarietz gerotxoago hotsa sendotuz: «haragi hezurren hormak ilunbez he bain.» (Id., 7).

Txistukarien haizetxoak jesuitengan ezaguna den, edo izan den, hitzegiteko trebezia, dotorezia eta abilezia seinalatzen du:

«Izpirituzko hainbat exerzizio
San Inaziok ditu laga zuretzat,
jesuitak badio Alfontsoarentzat,
laster garade zuzaz horrela fio.»
(KOMENI OMEN ZAIONA, 1-4)

Guzti hau pittin bat, edo gehiago, subjektibo izan daiteke eta kontestean ikusi behar da. Edonola ere, jarri ditugun kasu guztietan poetaren asmo eta guraria ikusten, edo entzuten, delakoan gaude: horrelaxe egin nahi izan du, hizkuntzari poetikotasun hori eman nahi izan dio.

5. ESALDIEN EGIKERA

5.1. Hiperbatona

Ohizko hizkuntzaren hitz ordena arrunta aldatuz edo alderantziz ematea da hiperbatona. Egia esan, ez da hain errez izango zein den ordena arrunta edo naturala erabakitzea, eta zein ez, kontutan izanik, gainera, euskalkiz euskalki ere badirela desberdintasunak, eta han arrunta ez dena, hemen bai izatea. Gure ustez, baina, Irigoienek sonetoetan guztiz argi agertzen da, zenbaitetan, errekurso poetiko honetaz baliatzeko asmoa. Esan ohi da, inoiz, hizkuntza poetikoaren literaturtasuna, hizkuntza arruntari egiten zaion bortxakeriatik sortzen dela²⁵. Hau onar daitekeen heinean onar daiteke, baita ere, hiperbatonaren bidez poetak joera deigarriak erakutsi nahi dizkiola irakurleari, honen perzeptzioa geldieraziz.

Batzutan, ezezkako esaldien egikeran agertzen da hiperbatona, edo dena delakoa:

«Makurtuko ez gara» (DESEGIN EZIN, 8)
«egingo ez luke zinik» (HAN, 7)
«Egiteko hegaka ez luke lanik» (ALFONTSO ERE BAI, 8)
«Ezin baztertu gara» (OSINA, 12)

Ohizko hizkuntzan, bizkaitar batek behintzat, «ez gara makurtuko», e.a., esan eta entzungo lituzke.

²⁵ Jakobson, eta Errusiar Formalismoak sarri hitz egin izan du honetaz.

Bestetan, futurozko jokamoldeetan genuke hizkuntzaren «bortxaketa» hiperbatontsu hori:

- «zerua da kenduko» (GERORA SO, 12)
- «laster gara sartuko» (ERNETZEN, t2)
- «Paper zuriak dira gogo eginen» (ERNETZEN, 1)
- «haritz gara hasiko» (ERNETZEN, 8)

Zenbaitetan, aditz laguntzailea lexema lagunduaren aurretik edo ezkerretara jarri ohi du:

- «Umea dute gorde» (INOREN LANA, 2)
- «gogoz dute jardungo» (ETA ARI DA, 10)
- «gure begiek dute buruz ikusten» (GERORA, 5)
- «euskaldunen arnasa horren dago zai» (ERNETZEN, 1 1)
- «garretan cla berbiztu» (ATZERAKA, 13)
- «zaurturik ditu bota» (ATZERAKA, 6)
- «barrura da iragan» (TXIMISTA, 4)
- «Osorik du zapaldu» (TXIMISTA, 9)
- «San Inaziok ditu laga» (KOMENI OMEN ZAIONA, 2)

Kasik gura aina luza daiteke hiperbatonaren mostraketa hau.

Jokaera honen hizkuntzaren —zelanbait esateko— bortxaketa hau, era simetriko antzeko batez banandu eta kokatu da ERNETZEN sonetoan: lehen kuartetoaren lehen versoan, «Paper zuriak dira gogo eginen»; bigarren kuartetoaren azken versoan, «haritz gara hasiko»; lehen terzetoaren azken versoan, «euskaldunen arnasa horren dago zai», eta azken terzetoaren lehen versoan, «Laster gara sartuko».

Hizkuntzaren aldetik, badirudi aditz laguntzailearen aurretiko hitza edo lexema dela indar fokala hartzen duena. Bestetik, —gure ustez—, poemaren tonu baikorra (ERNETZEN titulotik hasita), sintaxiaren tonu oihukari batzuek —hiperbaton hauek— gaitzigaturik eta ohar eginik legez gelditzen ote den esan daiteke.

5.2. Anplifikapena

Soneto hauetan barrena, badago esate modu bat, amplifikapena deitu ohi dena edo, dena. Kontzepto bat, edo sintagma bat, beste era batez azaldua, edo konkretatua, edo sinonimiaz ñabarduraren bat gehituz argitzen da.

Begira zenbait adibide:

- «(..) izate modu/desberdina gizonek, zahar ta berrik»
(HARRIAK JO, 5)
- «Posible dugu dena, utopiren bat» (TXUNTXUN, 9)

«Ta mediku zuriak, natura zale» (HANDIK, 9)
 «Ezin gu armaz haustu, tronpeta sonez» (ZAHARRA BERRI, 5)
 «Hierofantetzakoek, uzker mistiko» (ETA ARI DA, 9)
 «Geroaren mugida, pindar izpilu» (GERORA SO, 6)
 «Eguzkia jaungoiko, pizkari gazte» (GORAKOAN, 5)
 «Tragedien garrasi, damuzko laino» (EKINEAN, 3)

Verso guztiotan aurkitzen dugu egitura semantiko eta ritmi-ko bera: anplifikapenek bigarren hemistikio pentasilaboa beteten dute, mugagabe dira eta aurreko heptasilaboen aposizio gisa edo agertzen zaizkigu, hau «azalduz»...

Aurrekoon antzekoak badira ere, sinonimia mailakotzat jo genitzake, zehazkiago, beste hauek:

«Irrintzi bat entzun da, oihuka dabil» (IKUSMIRA, 12)
 «hondar dena uholdez, uraren oldez» (HARRIAK JO, 10)²⁶
 «Sorterri ernea, ama gurea» (BAT EGINIK, 1)
 «gora bidean maldan, aldatsik aldats» (ATZERAKA, L)
 «abegi ona luke, arrera bikain» (BAT, 14)

Esan bezala, ñabarduraren bat dakarten sinonimiak dira.

Baditu beste zenbait anplifikatze, baina oraingoetan luzeagoak, elipsi eta asindeton bidez loturiko enumeratzeak edo direnak. Hiru adibide baino ez ditugu ekarriko, gehiegi ez luzatzearren.

Bilbo «azaltzen» duen enumeraketa antzekoa da bata:

«Bilboraino naiz heldu, han tunel beltza,
 gosea ta beldurra, ogirik eza,
 abioien runruna, adar gogorra.
 (UPARANDIK BILBORA, 6-8)

LAMINERREKAN lamiaz (eta sonetoaz?) ari delarik, enumeraketa hirukoitzarekin jazten du hura:

«Errekastoan duna ilea lore
 orrazizko liluraz, neskatxi arrain,
 zoragarri aurpegiz, gorri kolore.»
 (9-11)

Enumeratzea oparagoa da, oraindik, sorterriaz BAT EGI-NIKen diharduenean:

«Bihotz gogotan haugu neska gutarra,
 ekaitzaren argia, trumoi en ama,
 jaiorikan urruxa, ederra dama,
 herrian dun zabaltzen arnas indarra.»
 (5-8)

²⁶ Ez dira ugariak «uholdez»/«oldez»... bezala ko paronomasiak...

5.3. Parekatzeak

Konbentzio metrikoaren ezaugarrietarik bat, sintaxi «berezia» izatean datza, halako moldez non versoak sintaxi «berria» sortzen duen. Soneto hauetan nabarien aurkitzen ditugunak, parekatzeak dira, edo hitz ezagunago eta teknikoago batez esanda, paralelismoak.

5.3.1. *Binakako sinonimiak*

Kasik soneto guztietan entzun daitezke pareka doazen sinonimiak, «eta» juntagailuarekin elkar lotuak:

- «hestu eta mehar» (ETA NOLA DEN, 3)
- «bultza ta saka» (PILO MONTOIAK, 5)
- «txilio ta min» (ATZERAKA, 5)
- «suster ta magal» (BADATE, 12)

Egitura simetriko hauen kokalekua une ritmiko bera cla: bigarren hemistikoa beteten dute. (Badira, noski, bestelakoak ere.)

5.3.2. *Binakako antonimiak*

Aurrekoen antzerako izaera agertzen dute, baina askoz ere urriago agertzen dira:

- «zahar ta berrik» (HARRIAK JO, 5)
- «gizon da abre» (GORAKOAN, 7)
- «negar ta barre» (GORAKOAN, 9)
- «lehor eta bustia» (HARA BIDEAN, 12)

5.3.3. *Binakakoa pareka*

Poema berean, verso desberdinetan, agertzen diren sinonimia zein antonimiak, pareka emanak, paralelismo bertikalak sortuz²⁷. Bat, goratxoago ikusi dugu, GORAKOANen. Errekurtso hau modu ugari batez agertzen zaigu IKUSMIRAn:

- «zirimiri ta kala», 3. versoan.
- «kamelia ta lili», 4.ean.
- «eder ta bikain», 8.ean.
- «su ta ke», 11 .ean.

²⁷ Paralelismo modu guzti hauetaz Dámaso Alonsok hitz egiten du, beronen *Poesía española-n*, Madrid, 1971, bereziki 328-335 orrialdeetan, Góngoraren Polifemo eta Galateaz ari delarik.

5.3.4. Egitura simetriko horizontalak

Badira zenbait esakera, ezkerretik eskumara entzunda, edo horizontalean, egitura simetrikoa agertzen dutenak. Hainbat dira Alfonsoren kreazio lanean, eta eurotatik lau adibide eman-
go ditugu, guztiok elkarren antzekotasun handikoak:

«bihurgune batean leize batean» (ZUHAITZA, 4)
«Upopeko etxean haran berdean» (UPARANDIK BILBORA, 4)
«ekaitzaren argia, trumoioen ama» (BAT EGINIK, 6)
«zapaltzaileen bonba handien bera» (ETA NOLA DEN, 13)

Guztiongan aurkitzen dugu zera, lehen hemistikioko multzoa-
ren egitura sintaktikoa errepikatzen dela bigarren hemistikioan.

BAT EGINIKekoak, «noren» gehi sustantiboa errepikatzen
ditu, alde batetik. (Baina, semantikoki, oximoron antzeko zerbait
litzateke, ez baitoakio, besterik gabe, ekaitzari ezeren argitasunik
izatea, ezta ere amatasunari trumoiak sortzea.)

Laugarren adibidekoa, ETA NOLA DENekoak, kalanbour
delakoaren jokoa ere egitera ote datorren esango genuke, bi era-
tara irakur baitaiteke. Begira terzetoa osorik:

«Telebista ekintza erdalzalean,
zapaltzaileen bonba andien bera,
akerraren adarrak sutazalean.»

Irakurketa bat: «Telebista, ekintza erdalzaleetan, zapaltzai-
leen bonba da eta zapaltzaile handiena bera cla.» Beste irakur-
keta, grafikoki versoan bertan agertzen dena da, hots, «handien»
hau, «bonba»ren adjetiboa, zuzen-zuzenean.

5.3.5. Goitik beherako parekatzeak

Zenbaitetan parekatze horiek soneto berberean barrena
aurkitzen ditugu, baina modu bertikal batez.

TXUNTXUNen, kasurako, aparteko berezitasuna daukate
goitik beherako parekatze fonikoe²⁸.

«(...) alderdiren bat», 6. versoan.
«(...) *erdiren* bat» (7.ean)
«(...) utopiren bat» (9.ean)
«(...) garaldiren bat» (11.ean)
«(...) *mila* kolore» (12.ean)
«(...) *dadila* lore» (14.ean)

Gorago ere zerbait aipatua, rimari buruzkoan.

Beste soneto baten, (BAT HIRUTAN...), parekatze vertikala semantiko-sintaktikoa da:

- «Nafarroa hegoan» (5.ean).
- «Frantziako legean» (7.ean).
- «Atlantiko aldean» (8.ean).

Ikusten denez, izen propioa gehi «non» sintagma errepikatzen dira.

HIRE BAITARIKEN anaforikoa da, «Hireganik», «Hiregantik» eta «Hireganako», estrofaz estrofa errepikatuz.

Erepikatze modu hauek, azkenez, era bi aldiz laukoitzean ematen dira, AI!n:

- «gordelekuen bila, beldurra erauzten» (8.ean)
- «ezkutuaren bila, atzena ikusten (10.ean)
- «Gordelekuen bila, biriak puzten» (12.ean)
- «hilerriaren pare gorpua uzten» (14.ean)

Lehen hemistikioan, «zeren» gehi izena eta bigarrenean «zer» gehi -ten.

6. POLIFONIA TESTUALA

Julia Kristevak zioen «testo oro aipamen mosaiko legez erakia» dela, «testo oro beste testaren baten xurgaketa eta eraldaketa» dela. Edo beste era batez esanda, «testo poetikoa, beste testo baten baieztatze edo ukatze mugirrendu konplexoek sortua» dela²⁹.

Alfonsoren kreazio lanean badu honek berebiziko indarririk, autore kultoengan gertatu ohi den eran³⁰.

6.1. Autozitak

Badakigu nor den poemaren egilea, baina ez narratzailea edo «ego poetikoa». Honez gain, Irigoienen poema askotan, «plural maiestatikoa» agertzen zaigu narratzaile moduan: «Geure jokoa dugu irauteena» (OSINA, 9) dioenean, adibidez. Soneto hauetan, bestalde autozitak ugariak dira, bertso paperetako eta bat bateko bertsolaritzan

²⁹ Ikus in *Sémiotique*. Paris, 1969, 146 eta 257 orrialdeetan. Bada gai honetaz lan interesgarri bat, Graciela Reyes andreak egina: *Polifonía textual. La citación en el relato literario*. Madrid, 1985.

³⁰ Jon Juaristi poetarengan ere berdintsu gertatzen da, honen *Diario de un poeta recién casado*-n, adibide bat jartearren, tituloan bertan, J.R. Jiménez-en *Diario de un poeta recién casado* «eraldutzen» da.

bertan egilearen edo betsolariaren izena entzun ohi den eran. Poemalagian barrena, batez ere erdialdetik aurrerantz, «Alfontso» eta «Irigoien» agertzen zaizkigu: «ALFONTSO ERE BAI», (tituloan bertan), «Irigoien dardaraz» (ATZERAKA, 12), «Irigoienen butza» (TXIMISTA, 1), «—Irigoien or doa» (GAINAN, 4), inork esana, «Alfontso-
rentzat» (KOMENI OMEN ZAIONA, 3) eta «Irigoieni» (BAT, 2).

Esandakoez gain, agiri-agirian aitatzen du narratzaile edo «ego» poetikoak Irigoien edo Alfontso hori «eman zuen bizia Arestik ere» (BETI, 2) honetako «ere» honen bidez, hurren orrialdeko poemaren titulua «ALFONTSO ERE BAI» da, izan ere, eta.

Autozita hauek ez dute guztiok asmo espresibo bat bera beti izango. Hasteko, «Alfontso» horrek diminitiboaren ñabar-dura izan behar du, egilea «Alfontso» baita.

Deigarriena BATEkoa izan daiteke, riman agertzen denez gero, besteak beste.

6.2. Herri kantak

Ugari ditugu, baita ere, berri kanten isileko aipuak, eta isilekoak diogu, ez baitute aipuaren inolako adierazpenik edo seinale grafikorik: libertateaz ari dela, «txoriaren antzera hegan ekinik» honek (DESEGIN EZIN, 7), B. Lertxundik eta M. Laboak txori hegoak moztua kantatua oroiterazten digu, ilustrazio-optimismo antzeko era emanik; «zerutikan jautsirik» eta «harri zerutik jina»k (HARRIAK. JO, 10, TTANTTAKA, 2) «ogi zerutik» eliz-kanta, bi poemotan ikuspuntu antropozentrikoa hartuta, orain. «Labe handiak dira behe-
rentz sutan» (EURIA, 9), Bilbo aldean hain ezaguna den «los altos hornos de Baracaldo / que alumbran todo Bilbao» kantaren umore errez samar eta baikorraren erreplika da. «Bidean nuen pentsatu»-n, titulolik hasita, Salamankara estudiatzera doanaren kanta errepikatzen cla, baina herri mitologiarekin nahastuz, oraingoan, «jentilak» palanka botatzen duelarik. LAMINERREKA sonetoan, autoreak soneto era berriak... sortuko dituela eta, «euskaldunen legera» dioenean, Iparragirreraren aurka Xenpelarrek esaniko «baserritar legera» gogoratzen dugu —ikus «eraldaketa»: baserritarra, euskaldun bihurtu baita—, alde batetik. Bestetik, «italico» horrek —letra larriz idatzia—, Santillanaren *Sonetos fechos al italico modo* laburtuz ematen du.

Azkenez, «Irrintzi bat entzun da» heptasilaboak, Arestiren poema baten zatia errepikatzen du (Oskorriren kantari esker hain ezaguna egin dena)³¹.

³¹ Arestiren eragina, Oskorri, Mikel Laboa... etabarren kanta bidez hedatuago eta popularrago bihurtu zela esango genuke: «zerutikan jautsirik» eta «harri zerutik jina» sintagma hauek Arestiren hitzekin Oskorrikoek egi-

6.3. Errefrauak

Aurreko herri kanten oihartzun horren antzera, entzun ahal ditugu errefrauak ere, edo erefrauen zatiak, edota errefrau antzeko herritar esakerak: «balizko olak» (OSINA, 1), «balizko oleak burdiarik ez»³² hari erreferentzia egiten dio. Soneto berean, «Jokoa ere ez cla errenta», «Jokoa ez da errenta» entzunaren antzaldaketa ttikia cla.

Errefrauak ez badira ere, bai esaldi oso entzunak «bizirikan egonik konta daiteke» eta «total para qué» (UPARANDIK BILBORA, 10 eta 14), herritarren etsitasuna, edo etsikeria agian, adierazten dutenak. (Aipu bi hauek, «inork», ego poetikoa ez den beste batek, eginak dira.)

ETA NOLA DENeko «akerraren adarrak» Azkuek ere jasoten duen³³ hitz kate korapilotsuarekin, erdalzalekeria sortzen duen telebistaren aurkako aliterazio bihurtu da. «Diruaren gosea ezin ase» pareado antzekoak eta herritar sententzia moralizanteak ematen dio hasera HOLA DOA sonetoari, poesia sozial edo zibiko antzeko batez burutzeko.

6.4. Erreferentzi edo aipu kulturalak

Gorago ere esan bezala, poema hauetako giro orokorra «kultoa» ere badela esan daiteke, herritar giro agiri baten ondoan. HARRIAK JO eta TTANTTAKA sonetoetako «harri» hitza entzutean, gaitz zaigu Arestiren obra poetikoa burura ekarri gabe iragaiterik, lituloetan baitaukate «harri» hitza bilbotarraren poema liburuek. BAT HIRUTAN BANATZEN BADA sonetearen tituloak berak, Antonio Iralaren *Bal bitan banatzen da*³⁴, argitaratu orduan hain za-

nikako kanta baten oihartzuna daukate: «Ogi lurrari/ukatua./zu zara gure/bekatua.» zioen kantak, eliz abestiaren musika berarekin, puntutxo bat parodiatuz... (Kanta hau, zentsuraren kausaz, diskoan 1981.ean agertu bazen ere, oso ezagun bihurtu zuten lehenagotik Oskorrikoek.) «Irrinti bat entzun dugu/ezpataren aurrean/oskorria zabaltzen da/euskaldunen lurtean.» zioen Arestiren letrak, Oskorrikoek 1979.ean kanta bidez zeharo popular bihurtu zutena. (Argitasun hauek, ikus in *Oskorri: ehun eta hamaikatzu kantu*. Bilbao, 1990. (Josepe Zuazoren azal, maketazio eta aurkezpenarekin.)

³² Ikus in *Refranes y Sentencias de 1596*, 15.a: «Balizco oleac burdiaric ez. La erreria de fi fueffe no haze fierro.» (Julio de Urquijoren edizioa, Auñamendi, Donostia, 1964, 34.ean.

³³ AZCUE, R.M. de: *Euskalériaren Yakintza. Literatura popular del País Vasco*. Madrid, 1969, 3. tomoa: «IV. Trabalenguas (...) 2. Aker'ak adarák okerak ditu (...)» (363-364.etan).

³⁴ IRALA IRALA, Antonio de: *Bat bitan banatzen da. Mao-Tse-Tung'en Pentsa Muña*. Donostia, 1975. Geroago, 1976ean, erdaraz ere eman zuen argitara. *Uno se divide en dos. El arma revolucionaria de Mao-Tse-Tung*. San Sebastián, 1976. Irala *Bultzagileak* faldearen burukidea, edo bultzatzailea, zen une honetan eta *Goiz Argi* aldizkariaren eragile.

ratatsu bihurtu zen liburuaren tituloari eta tesiari oposatzen zaion *ad hominem* antzeko zerbait izan nahi du: orduan salaketa hori egin zuten partidukoek, edo hurbilekoek, orain eurek onartu dute «banaketa» politiko-administratiboa. HANDIK sonetoko «ereile berri»rekin, Ebanjelioetako «Ereilearen» parabola datorkigu gogotara, Bonaparte printzipeak agindurik zenbait euskalkitara ilzulia izan zena, baina orain poetaren lan «berri» litzatekeena³⁵.

Kultura aipu ezagun samarra litzateke «Apoiatzeko puntu» (BIDEAN NUEN PENTSATU, 9), fisikoen palanka eta apoio puntu ospetsuak, orain metaforizaturik. IBAIAko «mila urtez oraindik beure bidean» esaldiak, Erdi Arako eresietan dauka abiapuntua³⁶.

Eta, azkenez, BAT sonetoaren gordintasanak, Detxeparengana eramaten gaitu, «buluzgorririk» entzutean, eta jarraiko verso hauek gogoratzen:

«munduyan ezta gauçaric hayn eder ez placentic
Nola emaztia guiçonaren petic buluzcorririk
Besso viac çabalduric dago errendaturic
Guiçonorec daguiela harçaz nahi duyenic.»³⁷.

7. KOSMOGONIA

Soneto guzti hauetan, geure uste apalez, agirien eta indartsuen agertzen den irudia itoginarena da. Honelaxe hasten da TTANTTAKA poema:

«Itoginak betiko erdi dezake
harri zerutik jina, erauzirika,
aldi luzeak mina ahantzirika,
malko zena zehazki garbi dezake.»

(1-4)³⁸

³⁵ Manterolaren *Cancionero Bascon*, Tomo IV, (1878) delakoan ikus daiteke: «I. Parábola del Sembrador, traducida á los ocho dialectos del vascuence y á cuatro de sus subdialectos, bajo los auspicios del Príncipe Luis Luciano Bonaparte».

³⁶ «Mila urte ygarota/Vra vere videan./Gipuzkoarroc sartu dira/Gazteluco echean,/Nafarroquin batu dira/Beotibarne pelean.» Ikus in MICHE-LENA, Luis: *Textos Arcaicos Vascos*. Madrid, 1964, 66.ean.

³⁷ Ikus in «3 Emazten fauore», Patxi altunaren edizioa, Bilbao, 1980. 126-128 orrialdeetan.

³⁸ Bada latinez errefrau bat, «Gutta cavat lapidem, non semel sed semper cadendo» diodena. Honen antzeko bat *Refranes y Sentencias* delakoan agertzen da: «Betico ytoguinac arria çulatu / ta aldi luçeac guztia aztu.» (J. de Urquijoren edizioa, San Sebastián, 1964, Igo tomoa, 37. orrialdean.) Gorago aipatu dugun polifonia testualaren barnean gaude, «aldi luzeak» sintagmak, besteak beste, argi uzten duen moduan. (Urquijok dioskun legez, ez dirudi errefrau honek euskaraz «herritartasunik» duenik.)

Poetaren ustetan, ahalegin burutsu eta artatsuak sor dezake etorkizun hoberik. GERORA SON, binomio simetriko batek labur biltzen du uste eta desio hau: «bihotza ta zentzua». (Optimismorik zabalena ERNETZENen azaltzen da.) Edonola ere, «euskal gogo gureak bide nekeza» duela esanez gaztigitzen gaitu.

Kosmogonia bitalista eta antropozentriko honetan —Irigoien izan daiteke, gure artean, ilustratuen zerrendako joera razional optimistako azken gizona—, libertatea dateke doerik preziatuena. (Honi «hika» apelazioa egikeran, behin mutil edo maskulotzat hartzen du —«gaitzaala», «dezaala» bezalakoak diotsoz—, eta beste behin neska edo feminatzat —«ditun», «badun» bezalakoak diotsoz—³⁹).

Libertate gabe, dio, bizitza «hilkorra da, nekez doana/dolorezko egoitza, mautu atea.» (HAIZEARI BEGIRA, 2-4). Terzeto bat libertate honi kanta liturgikoa da:

«Libertatezko deiak lurtean jo dau
herri oro daitezen jaube eta jaun,
tontorreko arnasak agitzen du hau.»
(GORAKOAN, 12-14)

Dauzkan ezaugarri edo atributoak, gizakiak duen «hitzez ahoa» (BADATE, 8), gizonaren «mintzoa» (HARA BIDEAN, 13)... dira. Hots, Oteroko Bladiren *Pido la paz y la palabra* hura.

Hirugarren gai nagusi bat sorterriarena da⁴⁰. «O sorterri geurea, zuhaitz odoldu!» (ZUHAITZA, 9) hots egiten diona, eta neskatzat hartzen duena: «sorterri ernea, ama geurea», «neska gutarra», «trumoien ama», «ederra dama», e.a. (BAT EGINIK)⁴¹.

Gai hau, geure uste apalez, era tradizional eta patriotiko batez darabil. Arrese Beitia eta abarrengan bezala, sorterriari «atzerria» (OSINA, 14) oposatzen zaio, «etsaiak» (DESEGIN EZIN, 2) dauzka, eta hau, euskal literatura patriotikoan ohi bezala, «hartz» metafora pean markatzen da (TXUNTXUN, 1).

Alfonsoren Euskal Herrian, edonola ere, ez dago hiria /= baserria oposiziorik, geure iritzian: Ibaiaren metafora pean, iturburu--k itsasoraino, handituz, doan hori, badirudi Ibaizabal dela, Oiz... mendian jaio, herrisketan zehar jaitsi eta hiri gero eta handiagoak zeharkatuz itxasorantz datorrena. Soneto honen bukaeran, —diogu—, (Euskal Herrian) baserria /= hiria gainditu egiten du:

³⁹ Hau guztiau jakinaren gainean, noski. (Ikus in HAIZEARI BEGIRA, 13, 14, eta HIRE BAITARIK, 2 eta 11.)

⁴⁰ Horixe da Alfonsoren tesi autobiografikoa, hain zuzen ere: *Sorterriaren alde* izenburua darama, 1976.ean argitara eman zuen «ene artearen iturriak eta bizitzako zenbait diztira» azpтитuloa daukan lanak.

⁴¹ Poema honetan, «gora gu ta gutarrak» herri-esaldiaren izenorde adjetiboa «neskari» dagokio.

ezaguna enetzat orainarteino
amodio beharrez bizi nintzela.
Etsai ezin haut izan haurride baino.»
(IBAI, 12-14)⁴²

ETArri buruz, azkenez, «dardaraz» ari dela esango genuke. Tituloak eurak ere begiragarriak dira: ETA NOLA DEN, ETA ARI DA... anbiguitate pekoak ditugu, «eta» juntagailu polisindetonikoa ere izan baitaiteke. Seguruenetik, poetarentzat ETaren existentzia «garenaren seinale ez da hoberik» (EKINEAN, 12) dugu, nahiz eta tragedia bortitzean izan. Errealitate hori, amaitzeko, aliterazio bidez literatizatua gelditzen da:

«Irigoién dardaraz lagun artera
garretan da berbiztu larre berdean:»
(ATZERAKA, 12-13),

dardarkaien errepikapenak, «terra tremuit» hark bezala, ikara sortzen baitu.

8. JUDIZIO GENERALA

Soneto hauek irakurten eta ber-irakurten ari nintzela, Iri-goiénean ikasle izaniko lankide batek galde egin zidan:

—Nolakoak dira?
—Onak.

Ez dakarte hitz jariorik, pentsamendu neurtuak dira. Ez darie sentikariakeriarik, arrazoituak dituzu. Hainbat herritar jokamolde eta ibilbidez baliaturik, poesia kultoa landu da. Ez dira, azkenez, plazan kantuz ematekoak, ez galapadan irakurri eta itxeko: ez dira horretarako, behinpehin, sortuak, eta astiro irakurri, polito polito begiratu eta buru ausnarketaz gozatzeraz helduko zara.

Angel Zelaieta

⁴² Arrese Beitia..., eta oraintsuago Txikia (Eustakio Mendizabal), etabarrén poemetan ikus daiteke animalia harrapalarien metaforizazio hori. Arrese-Beitiarentzat «goiko» Euskal herria eta «beheko» hori erabat desberdinak dira: «Zuek goyetan beli euskaldun/Ez alan beian erriak». Gauza bera edo antzekoa Eustakioarentzat ere: «Aralar mendi txit gandorrean/Ama Euskera nekusan» baina «Zure kaletan erdera dabil». Era berean, Euskal Herriak «etsaiak» dauzka, eta «artz» dira: «Alperrik eben etsai arroak/Pentsetan zirala artzak», kantatu zuen Arresek. Eustakioarentzat ere, atzerria Euskal Herrian oposatzen zaio, eta «mirotz», «otso»... da. Ikus in ARRESE-BEITIA, Felipe: *Ólerkiak*. Euskaltzaindia-Onaindiaren edizioa, 1956, 18, 36, 39 eta 41. orrialdeetan. *Hitz etena*. Eustakio Mendizabal «Txikia»-ren *olerkiak*. Jon Aranoren apailatze lana. Lasarte-Oria, 1992, 37 eta 39. orrialdeetan.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, Dámaso: *Poesía Española. Ensayo de Métodos y Límites Estilísticos*. Madrid, 1971.
- ALTZIBAR, Xabier: *Bizkaierazko Idazle Klasikoak*. Bilbao, 1992.
- ANONIMO: *Refranes y Sentencias de 1596*. (J. de Urquijoren edizioa), San Sebastián, 1964.
- ARANA GOIRI, Sabino: «Lecciones de Euzkera Bizkaino» in *Obras Completas*. Buenos Aires.
- ARRESE-BEITIA, Felipe: *Olerkiak*. (Euskaltzaindia-Santi Onaindiaren edizioa). Bilbao, 1956.
- AZKUE, R. M.^a de: *Eukaleriaren Yakintza. Literatura Popular del País Vasco*. (III tomoa). Madrid, 1969.
- CASENAVE-HARIGILEK, J.: *Santa Kruz (pastorala)*. 1992.
- DETXEPARE: *Linguae Vasconum Primitiae*. P. Altunaren edizioa, Bilbao, 1980.
- DOMÍNGUEZ CAPARROS, José: *Diccionario de Métrica Española*. Madrid, 1985.
- IRALA, Antonio: *Bat bitan banatzen da*. Donostia, 1975.
- IRIGOIEN, Alfonso: *Sorterriaren Alde*. Bilbao, 1976.
- IRIGOIEN, Alfonso: *Orbel eta Orri*. Bilbao, 2. ed., 1985.
- KRISTEVA, Julia: *Sémioliqué*. Paris, 1969.
- LAUAXETA: «LUDI AMESKORRA». J. Kortazarren edizioa, Bilbao, 1985.
- LIZARDI: *Itz-lauz*. Vitoria, 1972.
- MANTEROLA, José: *Cancionero Basco*. Honen IV. Tomoan, 1878.ean, argitara eman zen «I Parábola del Sembrador» delakoa. Hementxe, era berean, S. Barojaren «¡ARRATS IZUGARRIA!» (SÉRIE III (1880), 318 eta segidakoetan).
- MENDIBIL, Gontzal: *Iparagirre hegalaria*. Bilbao, 1992.
- MENDIZÁBAL, Eustakio, «TXIKIA»: *Hitz etena*. Lasarte-Oria, (Jon Aranok apailatutako edizioa), 1992.
- MICHELENA, Luis: *Textos Arcaicos Vascos*. Madrid, 1964.
- NAVARRO TOMÁS, T.: *Métrica Española*. Barcelona, 1991.
- REYES, Graciela: *Polifonía Textual. La citación en el relato literario*. Madrid, 1985.
- ZABALA, Antonio: *1960.eko Bertsolari Txapelketa*. Zarautz, 1961.

(Testoan barrena agertzen diren Berceo, Fr. Luis de León, J. Manrique, Fernando Herrera, Lope de Vega, Góngora, San Juan de la Cruz... eta beste erdaldunen baten versoak *Los 25.000 mejores Versos de la Lengua Castellana*, Circulo de Lectores, Barcelona, 1973, delakotik jasoak izan dira.)

Alfontso Irigoien

ALFONTSO IRIGOIEN, gerrosteko txapelketen eragilea
«IA DEN-DENA NEUK EGITEN NUEN, BAINA EZ
ZEN HAIN ZAILA ERE»

1929. urteko Azaroaren 14an Bilbon jaio zen Alfontso Irigoien, umetako fantasiak ordenatzen hasi zenerako, gerrak harrapatu zuen. Eskola hasi berria utzi eta Areatzako (Villaroko) Uparan baserrira eraman zuten, amamarenera, han gosea arindu eta lasaitasun pixkat izatekotan. Baina Gorbeako frenteak, baserri haren gain-gainean zegoenak, urtebete-edo egin ondoren, berriz Bilbora ekar erazi zuen.

—Gerra aurretik Olabeagako eskolan hasia nintzen, baina gero, Francoren tropak aurrera eta ez eskola ez ezer. Adarra josten zutenean, tunelpera arin, berriz adarrak jo arte, noiz irtengo. Bilbo harrapatu zutenean, ogi zuria eta jana ere banatzen zuten, propaganda egiteko, baina gero, eskolan irakasten ziguten bezala, «primer año triunfal», «segundo año triunfal» eta zerrenda hori hasi zutenean, ogi zuriak eta beltzak ere bapo ezkutatu ziren.

Alfontso umetako pasadizo eta xehetasunak asko eta garbi kontatzen ditu. Bere sofa apatzean, bere alkondara zuri eta tirante urdin-gorriek jazten duten gizon potolo honen barruan lehengo ume hark bere-berean dirau.

—Eskolan nola bizi zenuten gerroste hurbil hura?

—Instrukzio eta guzti, soldaduzkan bezala. Bagenuen Don Emilio izeneko maisu bat, desfileak, «media vueltas» eta dena eragiten ziguna. Behin Bilbon ume guztien desfilea antolatu zuten. Falangista jantzita joan behar zen. Baina gure eskolakoak ez ginen joan, trajerik ez geneukalako.

—Falangista trajerik eduki ez? Hori delitu handia izango zen, ba.

—Ez dakit. Ez zen guretzat helduko, pobreagoak ginelakoedo.

Batzuk ogi zuria ere jaten zuten, ez dakit non lortuta eta garesti baina. Laster sartu zen gosete ikaragarria, arrazionamentu, estraperlo eta abar, eta bigarrenez amaren etxera, Areatzara eraman ninduten, eta hantxe poliki.

—Taloa eta esnea janez.

—Hori! Gosea kentzeko. Beste urtebete-edo egin nuen han. Larunbatetan amarenera etortzen nintzen, Bilbora, eta gero berri-ri amarenera, Arratiako tranbian tarran-tarran. Halax ezagutu nuen baserriko bizimodua. Gero inoiz, udaren batean, aitaren baserrian ere izaten nintzen. Gure aita Lopertza baserri-koa zen, Debako Elorriaga bailarakoa.

—Eta nolako euskara egiten zenuen?

—Nik beti amaren euskara egiten nuen. Lopertzan ere zer-bait ikasi nuen, baina joera amaren hizkerara neukan. Etxean harena ikasi nuen. Nire umezaroa nahiko gorri joan zen, hama-lau urtekin lanean hasi arte.

—Hamalau urtekin lanean?

—Bai. Hamalau urte bete aurretik. Aztegieta Tintorerian hasi nintzen. Goizeko bederatzietan hasi eta zortzi ordu, eguer-dian bazkal orduak erdibiturik. Larunbat arratsaldeak eta dena. Astean hirutan, hura amaitutakoan, «Artes y Oficios» era joaten nintzen, dibujoa ikaslara. Goizean zortzietatik bederatzietara, akademia batera, kontaduria eta kultur kontuak ikastera. Beraz, egun guztia lanean egiten nuen.

—Derrigor samar ala pozik ala nola zenbiltzan guzti horre-tan?

—Ez, ee... —Alfontso zalantzan gelditzen da. Ahalegin bat egin ondoren, jarraitzen du: —Ez naiz gogoratzen pozik egiten nuen ala ez. Egiten nuen. «Artes y Oficios» en hiru urte egin ondoren, pintura ikasten ere hasi nintzen. Eta igandeetan pin-tatzera joaten nintzen. Beti lanean, beraz.

—Baina pintatzera joate hori gogoko zenuelako egingo ze-nuen, ezta?

—Bai, ahal nuen orduan. Koadru asko egin nituen orduan. Hemen daukazu hainbat.

Alfontso Irigoienek bere pintura koadruak pozik erakutsiko dizkizu, behar diren xehetasun guztiak emanez. Bistan da bere koadru baten aurrean ilusioa berritzen zaiola, edo lehen-mina agian, orain pintatzeari erdi utzita omen bait dago.

—Eta neskatan-da noiz egiten zenuen, ba?

—Nik beti lan egiten nuen. Gero, soldaduzkara joan aurretik lana aldatu nuen. Orduan beste akademia batera joaten nintzen, matematikak, trigonometría eta horrelakoak ikastera. Matematike-tan oso ondo ibiltzen nintzen. Baina ikasketa horiek legezatu ga-beak ziren. Jakite horrek ez zidan ezertarako paperik ematen.

«Destilerías Bilbaínas» lantegian nenbilen. Gero hau «Zubi-llaga»— rekin batu zen, eta hemen kontaduria eramaten hasi nintzen.

Ordu ekstrak eta dena. Han ez zen larunbat ingelesik.

—Ez ingelesik ez euskaldunik?

—Ezer ere ez. Aspertu nintzen eta behin uztea erabaki nuen. Aita apur bat haserretu zen, baina hanka egin nuen.

—Utzi eta zer?

—Ba, Euskaltzaindian ibili nintzen, euskaraz irakasten eta halako lan batzuk egiten,

—Euskaltzaindian orduan hasi al zinen?

—Bai. Soldaduzka eginda laster. Nik soldaduzka nahiko ondo pasatu nuen, Gasteizko Infanterian. Zerbait zekitenak bilatzen zituzten eta ni transmisioetan jarri ninduten. Han *Morse* eta halakoak ikasi nituen. Gero bulegoan sartu nintzen, eta hila-bete han eta hilabete Bilbon egiten nuen. Bilbora nentorrenean, berriz lanean, eta hala. Ni aurretik Euskaltzaindira liburuak eroatera joaten nintzen. Orduan hura ez zen ezer, egoitza zahar erdi ilun bat besterik, baina kanporantz argi asko egiten zuena. Artean Krutwig ere ezagutua nuen, hau Euskaltzaindikoa bait zen. Azkueren liburu gehienak erosiak nituen.

—Azkue ezagutu al zenuen?

—Bai, baina ez nuen askorik tratatu. Ordurako memoria erdi galdurik zeukan, amnesia edo halako gaitzak jota. Gauza bat galdetu eta bost minutura gauza bera galdetzen zizun, eta biharamonean berriz huraxe. Nik ezagutu nuenean, Azkuerekin ez zegoen taxuzko solasik izaterik.

Alfontso Irigoienek orduko gorabeherak mahai gainean bezala dauzka. Nola Krutwigekin batera Leizarraga irakurtzen zuten. Nola orduan Erkiagak, Mikel Arruzak eta Aita Villasantek ere Lapurdiko euskara klasikoan idazten zuten, PH grafía eta guzti. Mugimendu hori Krutwigek sortu omen zuen.

—Pintore artean ere banenbilen, «Asociación Artística Vizcaína» zelakoan. Hantxe ezagutu nuen Ibarrola eta beste pintore asko.

Bazen Zarco deitzen zioten bat, teatroan arduratua. Beraz, mugimendua pinturazkoa ez ezik, zabalagoa zen.

Erakusketak-eta egiten ziren, eta han agertu zen Oteiza ere. Bilbora bizi izatera etorri zen. Eta ni ere handik nenbilen.

—Badirudi beraz, aterik zabalik aurkitu ezker, nonahi sartzen zirela, ezta?

—Nonahi sartzen nintzen.

Alfontso orduko izen asko ematen ditu, eta batez ere Krutwigen kontuak asko eta luze kontatzen ditu. Nik esaten diot hau ez dela Krutwigi elkarrizketa, berari baizik, baina hala ere hizketan ihardun genuen bizpauru ordutan Krutwigen izena behin eta berriz azalduko zen. Alfontsoaren bizipenetan argi dago Krutwig izen bat baino zerbait gehiago dela.

—Beste mugimendu politikoago batean ere ibili zinela entzuna daukat nik. Halako talde isilpeko samarra bera.

—Bai, bai. Artean ezagunak nituen Julen Madariaga, Benito Del Valle, Manu Agirre, Mikel Barandiaran, Iñaki Gainzarain, Gurutz Ansola eta abar. Batzar klandestinoak egiten genituen. Gero taldeak egiten ziren. Hainbat talde ziren eta ni gorengoan nengoen. Talde bakoitzekoek ez zekiten besteak nor ziren. Oso isilekoa eta politikoa zen guztia. Harrapatu banindute, gartzelara joan beharko nuen. Bitxia bada ere, ez naiz inoiz preso egon, baina ez arriskuan ibili ez naizelako.

—Eta zer lan edo zer egiten zenuten?

—Hainbat gauza, kultur arloan batez ere. Euskal Herriko Historia eta abar. Zenbait gai prestatu eta zabaldu egiten ziren. Baina oraindik ETA sortzeko zegoen. Ni, ETA sortu zenean, ez nengoen mugimendu hartan. Euskal kulturari ekitea hobe nuela eta aldentu egin nintzen.

—Diferentzia ideologikoak ala zer zela bide?

—Diferentziak? Beharbada nire izakeragatik izan zitekeen.

Gauza batzuk ez nituen gogoko. Formaren aldeko zenbait gauza.

Nik ez nuen zenbait gauzatan sartu nahi. Ordurako Ajuriagerrarekin ere bazeuden diferentzia batzuk. Nik hori utzi eta Luzio Artetxek deitu zidan. Hau PNV-koa zen, PNVkoekin ibili nintzen halako batzarretan, Ajuriagerrarekin-eta. Han zebiltzan Beldarrain, Retolaza eta abar. Inoiz Ajuriagerrarekin Ondarroara ere joan ginen, bazkari bat egin eta hitz egitera.

Alfontso Irigoienek asko gestikulatzen du gauzak azaltzean. Betaurrekoak ere kendu eta ipini ariko zaizu tarteka, batzutan oso urrunera begiratuz. Baina badaki zuzen-zuzen begiratzen ere, ezagutzen ez duen batek lotsagabe samarra dela pentsatzeko moduan. Niri ematen didan inpresioa da konplexu gabe hitz egiten duela, kontarari beti ere misterio kutsua ezarritz.

—Urte haietan Euskaltzaindian ere oso sarturik nengoen. Banituen harremanak Mitxelena, Irigarai eta abarrekin. Mitxelena PNV-koa zen. Zaitegi ere Guatemalatik etorri zen. Han «Euzko Gogoa» ateratzen suen. Zenbait artikulu bidali nituen, izengoitiz noski. Arestik ere bai. Zaitegik Orixe ere Guatemalara eramana zuen. Esan bezala, Zaitegi hona etorri zen eta «Euzko Gogoa» hemen ateratzea pentsatu zuen. Guk euskal mugimendu hura sortua genuenez, hartaz baliatu nahi zuen.

—Zer mugimendu esan nahi duzu? Lehengo mugimendu isilpeko hura?

—Ez, ez. Euskal mugimenduaz ari naiz zuzenean. Berrogeita hamabosgarren edo hamaseigarren urtean, ez nago ziur, Azkuen omenaldi handi bat egin genion Bilbon. Baimena nola lor-

tu? Orduan Nazario Oleaga genuen Euskaltzaindiko idazkari eta horri errespeto pixka bat bazioten, eta halaxe lortu zen omenaldia egitea. Ordukoa da Arantzazuko euskaltzaleen lehen biltzarrara ere. Ni ibili nintzen deitzen-eta. Ordurako, euskarazko klaseak ematen ez ezik, Euskaltzaindiko idazkari antzera nenbilen. 56an *Euskera* aldizkaria atera zen.

—«Atera zen»? Nola? Nork atera zuen?

—Ba, egia esateko, neuk. Nik egin ez banu, inork ez zuen egingo. Euskaltzaindiaren aldizkari gisa atera zen, baina ideia eta ardura guztia nirea zen. Gogoan dut Vicente Uriguenek —euskaraz ez zekien askorik— nola esan zidan: «Yo tengo muchas amistades y te conseguiré suscritores». Eta hasi eta bostehun edo seirehun harpidedun egin genituen. Aldizkaria harpidedunen diruz ordaintzen zen. Euskaltzaindian ez zegoen ezer. Nik lau mila pezetako soldata neukan urtean.

—Urtean ala hilean?

—Urtean! Urtean! Azkuek gerra aurrean «Junta de Cultura» rik hartzen zituenak. Gerra aurrean agian asko izango zen, baina nire garaian ez, urtean izateko. Ia diru gabe egiten genuen hori. Arantzazukoa bakoitzak ordaindu zuen. Hainbat jende agertu zen. Arestik zerbait laguntzen zidan, baina ez zen horretan sartzen.

—Eta orduko Euskaltzaindia zer zen, ba, edo zer egiten zuen?

—Hilean behin batzartu. Horixe zen Euskaltzaindia.

—Eta eguneroko martxa?

—Hori neuk egiten nuen dena. Bizkaian neu nintzen eguneroko langile bakarra. Gipuzkoan ez zegoen ezer.

—Buka ezazu Zaitegiren kontua.

—Ah, bai. Zaitegik, mugimendu guzti hori ikusita, bere aldizkaria hemen ateratzeko lanean ziharduen. Azkenean ez zioten baimenik eman, eta Iparraldean ateratzen hasi zen. Azpi politikoa ere izan zen hor, baina...

—Baina zer?

—Ba, ez du merezi eragiterik. Bakoitzak berearekin nahikoa genuen, eta nonbait ez zuen berak uste bezalako babesik inon aurkitu eta etsi samar joan zen. Baina *Euzko Gogoa* aldizkari inportantea izan zen orduan.

Euskaltzaindiko langile bakarra genuen Alfontso Irigoien Etxaideren eskutik egin zen euskaltzain. Etxaide hau Jon Etxaideren aita zen. «Ez zen abertzalea, baina oso euskaltzaile bai». *Euskera* argitalpen hura aldizkari gisa ateratzeko baimenik ez zeukatenez, liburuka egiten omen zuten, orrialdeen zenbaketa jarraituan, eta beti zentsuratik pasaturik noski.

—Orain gatozen zure omenaldian zuzenen datorkion motibora, bertsoaritzara alegia. Gerrosteko txapelketak hasi zirene-

tik, zure irudia bertsozale guztian begietan zegoen. Nola izan zen txapelketen hasera hori?

—Nahiko hasera simplea izan zen. Orduan Bizkaian bertsolariak ez zebiltzan. Gipuzkoan Basarri, Uztapide eta beste zenbait bazebiltzan. Hemen Balendin Enbeita apur bat, baina ez gehiegi. Gerra aurrean izan ziren txapelketak, eta aurrerago, joan zen mendean eta mende honen lehen zatian, baziren *Lore jokoak*, bertsolariak bultzatzeko. Baina jende ikasien artean, bertsolariak ez zeuden oso ondo ikusiak, euren euskaragatik eta abar. Azkuek ere ez dut uste bertsolariak maiteegi zituenik. Aitzolek, ostera, gerra aurrean lan handia egin zuen, bertsolaritza bultzatzen. Teodoro Hernandez bide horretatik zetorren, eta honek gerrostean bertsolariak Parisera eraman eta halako txapelketak edo demak antolatu zituen. Guk horren entzutea bagenuen, eta behin esan genuen: «Zergatik ez dugu hemen ere zerbait egiten?». Eta pentsatu eta egin.

—Errez kontatu duzu, baina ez zen hain erreza izango.

—Zaila ere ez. Bizkaiko txapelketa egitea pentsatu genuen, Bilboko Arenalean. Bertsolariak deitu eta puntu. Denak pozik etorri ziren. Lehenengo hartan ez zen eskualdekako saiorik izan.

—Baina hura antolatu egin beharko zen: propaganda, epaimahaia, gaiak, etab.

—Bai, jakina. Baina ez zen hain zaila. Epaimahaia osatze-ko, Erkiaga, Aita Onaindia, Aita Martzel eta halako batzuen esan eta pozik hartu zuten.

—Eta gaiak eta abar nork egiten zuen?

—Ah, bai. Neuk, jakina! Dena neuk egiten nuen. Gaiak asmatzea ez zen hain zaila, edozer ipinita ere, dena berria bait zen. Orduan alde horretatik ez zegoen oraingo koskarik.

Orduan dena zen berria eta dena onartua.

—Eta propaganda nola zabaltzen zenuen?

—Hori ere ez zen hain zaila. Telefonogidan, herrietan *Bar* ipintzen zuten guztietara sobre bat bidaltzen nuen, eta gero eurrek jartzen zuten tabernan. Jendea oso ondo enteratzen zen. Batzuren batzuk sobreaki muzin egingo zioten, baina gehienek pozik jartzen zituzten kartelak euren tabernan.

—Eta baimen edo kontrol aldetik trabarik izan al zenuten?

—Hortxe ibili behar zen argi. Inoiz gertatu zitzaigun igande batean altabozak ukatu eta Arenalkada guztia etxera biclali beharra. Baina hurrengo igandean berriz egin genuen, eta jende gehiago etorri zen, ordurako altaboz kontuak ondo argituta.

—Durangoko abade karlista bat ere, Don Jose Etxeandia, horregatik sartuko zenuten epaimahaian agian.

—Bai. Hura Durangoko Santa Anako parrokoa zen. Karlista gogorra. Gerrostean abertzaleen aurka liburu bat ere idatzia zuen. Baina pozik etortzen zen epaimahaiko, eta hori pentsa dezakezu

zergatik egiten genuen. Halakoak tartean zirela, agintarien susmo txarrak errezago uxatzen ziren. Egia esan, zuhurtzia pixka batekin jokatzen genuelako-edo, baimen aldetik ez zen oztopo gehiegi izan.

—Bigarren txapelketa, eta gero denak halaxe, aurretik eskualdeka kanporaketak eginez burutu zenuten. Gogoan al daukazu nola izan zen hori?

—Bai. Xehetasun batzuk joanak ditut, baina lehenengo fasea eskualdeka egin genuen. Gogoan daukat Urkiolan hasi gine-la, San Antonio egunean, han jende asko batzen zela-ta. Lau eskualde egin genituen: Durangaldea, Markinaldea, Busturialdea edo Gernikaldea, eta Arratia. Eta gero horietako lehen-bigarrenekin Bilboko Arenalean azkena. Bigarren hau ere Balendin Enbeitak irabazi zuen. Hirurogeian Zezen Plazara aldatu ginen eta han Mugartegik irabazi zuen. Hurrengoa Azpillagak irabaztea gertatu zen, eta gero hurrengo hirurak Lopategik. Gero txapelketen etena etorri zen, eta hurrengo Bizkaikoa oraintsuko kontua da. Hau ere Lopategik irabazi zuen.

Alfontso Irigoienek batzutan geldialdiak egiten ditu, oroimena arakatzen bezala. Datak eta gauza horiek ez ditu oso gogoan. Ingu-ruan ibili ziren pertsonen ere sarritan zalantzak agiri zaizkio, baina ibilera eta egikera eta txapelketa haien filosofia orokorra oso zehatz eta argi azalduko dizu. Eta gehien harritzen nauena, bere lanari batere garrantzirik eman gabe. Oso errez egiten omen zuen dena.

—Agian dena bakarrik egiten zenuelako errezago?

—Ez dakit. Gehien kostatu zitzaidana Gipuzkoako lehen txapelketarako Uztapide konbentzitzea izan zen. Urriaren azken aste-lehen batez, Uztapide Gernikan zen beste batzurekin. Egun osoan atzetik ibili nintzaion. «Nik txapelketa horretan asko gal nezake eta irabazi ezer ere ez» —esaten zidan. Hori betiko arazoa da. Orain ere arazo bera dago, zuk ondo jakingo duzunez. Baina nik ere ez nuen esten, bertsolaritzari bultzada bat eman behar zitzaiola eta abar. Baina Uztapidek ezetz eta ezetz. Nik ekin: «Gero Euskal Herri osokoa prestatu behar dugu eta bertsolaritzari indar handi bat eman behar diogu». Azkenean, aspertuta-edo, esan zidan: «Beno, beno! Jar nazazu, ba!». Eta jarri eta aurrera. Inor ez zen ausartu ez etortzen. Eibarko Unzaga plazan agian hamabost mila lagun izan-go ziren, denak zutik eta adi. Uztapidek berak irabazi zuen.

—«Jarri eta aurrera» esan duzu. Izenak aurretik kontsultatu gabe jarri al zenituen kartelean?

—Ba, ez naiz ondo gogoratzen nola egin nuen.

—Ondo gogoratzen ez bazara, seinalea zerrenda jarri eta kito egin zenuela.

—Ba, agian bai. Gipuzkoan orduan ezagutzen genituenak jarri nituen. Denak etorri ziren, eh? Eta jendea erruz. Hor

egongo da kartela. Zortzi-hamar izango ziren. Eta gero, jakina, Gipuzkoan bertsolariak perretxikoak bezala irteten hasi ziren.

—Eta Nafarroan?

—Bai. Bizkaiko txapelketen entzutea asko zabaldu zen, eta Nafarroan horretan arazo politiko gutxiago zegoen hemen baino.

Nafarroako Diputazioan bazen «Sección del Fomento del Vascuence» saila, eta horren inguruan «Príncipe de Viana» aldizkaria. Behin Pedro Diez de Unzurrunek idatzi zidan, ea aholkulari eta puntu jartzaile egingo nuen. Eta halaxe antolatu genuen han ere, lehenbizi eskualdeka, eta gero onenekin Iruñako Gayarre antzokian.

—Eta zer ibilera egiten zenuen, zeren Nafarroako zenbait alderdi Bilbotik urrun izango ziren orduan.

—Ah, bai. Bezperan autobusa hartu eta Iruñera joaten nintzen. Han Unzurrunek itxoin eta hotelera eramaten ninduen. Biharamonean berak autoz eramaten ninduen behar zen lekura. Gauean berriz hotelera eta biharamonean autobusa hartu eta Bilbora. Han gainera milako bat-edo ematen zidaten eta pozik. Bizkaikoetan ez nuen ezer kobratzen.

Gipuzkoako txapelketen hasera Arantzazuko biltzar famatuak ekarri omen zuen. Han beste biltzar bat egitea pentsatu zen, eta herrizat Eibar hautatu zuten, Mogelen omenez. Hori zela-ta, Gipuzkoako txapelketa bertan antolatzea ondo legokeela eta halaxe hasi ziren eragiten. Hasi eta egin, eta itzel irten gainera.

—Txapelketa inguruko giroa noiakoa izaten zen?

—Jarraitzaile aldetik bikaina. Bilboko Arenala bete-bete egiten zen. Orduan ez zegoen ez telebistarik ez ezer, eta euskaldunek bazuten halako egarri gorde bat, eta zerbait euskaraz jarri ezker, jendea aisa erakartzen zen, eta bertsoalaritzan bezala, txapelketa usaina izanez gero, askoz gehiago. Nafarroan ere giro handia sortzen zen, baina Bizkaian eta Gipuzkoan batez ere ikaragarria izaten zen.

—Hainbeste lan-mota eta gai asmatzeko, burua ere pixka bat nekatu beharko zenuen.

—Lehen ere esan dizut hain zaila ez zela. Gauzarik simplenak ere berri gertatzen ziren. Gero, batez ere Gipuzkoako finalean eta Euskal Herrikoan, epaimahaikoak ere jarri genituen lanean, gaiak asmatzen eta abar.

—Eta saioen diseinua nork egiten zuen edo nola atera zenuen? Zeren gutxi gora behera orduantxe jarritako gai-jartze esmak jarraitzen du orain ere.

—Hori dena neuk egin nuen, jakina. Puntuak ipintzea eta abar, ba, tradiziotik, edo ikasita edo, halako itxura bat banekukan. Nik ez dakit neuk zer asmatu nuen. Nahiko espantanea

izan zen dena, teman, puntuak eta abar. Gero gartzelakoa Gipuzkoarren batek asmatu zuela uste dut.

—Bertsolariei asko tiratu behar al zenien, parte har zezaten?

—Ez, ez, ez! Eurek ematen zuten izena. Nik iragarri bakarririk. Bazen kasuren bat edo beste, Uztapiderena bezala, baina hori beste arrazoi bategatik zen.

—Eta protestarik?

—Orduan inork ez zuen protestatzen. Gauza berria zen. eta nik uste Euskal Herriak bazeukala horren gosea.

—Eta zuk zeuk ere bertsotan egiten zenuen. Neuk ere entzun zaitut behin baino gehiagotan. Nola ikasi zenuen?

—Ba, hainbeste ibili eta hainbeste entzunda, ergela ez denari zerbait itsasten zaio.

—Baina zuri zerbait baino gehiago itsatsi zitzaizun. Nik gogoan daukat zuk taka-taka egiten zenuela bertsotan.

—Ba, liara. Gogoan daukat bazkalondo batean neu ere hasi nintzela eta ekin.

—Aizu, baina hori hasi eta ekin beste gabe ez da egiten, eh?

—Ba, egingo nuen. Ez naiz gogoratzen. Hainbeste entzunik, teknika eta hainbat formula ere buruz ikasten dira. Eta gero aplikatu. Nik ez dakit onak ala txarrak egiten nituen, baina egin bai. Zurekin ere bai behin, Markiñan-edo, zu gartzelatik irtenda.

Gogoan daukat behin Mugartegirekin Lekeition zein saio luzea egin zuen, taberna batean. Niretzat Alfontso bertsotan nahiko zuzen eta korrektu egiten zuen, eta bere grazia ere bazeukan. Nahiko temosoa zen gainera. Inor hasten bazen, berak segi, eta inor hasten ez bazen, bera denak tentatzen. Orain ez omen du askorik egiten, baina orduan nahiko barrabana zen horretan.

—Gogoratzen naiz behin Debara joan nintzela saio batera. Uztapide, Zepai eta Lazkao Txiki ziren. Eguna amaitzean, Zepaik: «Goazen geure tabernara afaltzera». Eta han goaz Idiazabalera. Han zebilen Frantzisko Mujika ere, bertso saio guztietara joan eta grabatzen. Milaka jaso zituen. Ikaragarri dokumentu ona osatu zuen hark. Hura ere Idiazabalgo Zepairenera. Afalondan bertsotan hasi eta ni ere bai. Hor egongo da dena zintaren batean. Uztapide eta Zepaik gainera, Lazkao Txiki ere han zen. Saio bat egin eta agurra. Nik ere agurra. Baina bertsolariak ez ziren konformatzen ni azkena izateaz, eta jarraitu. Eta nik ere bai. Goizeko hirurak eta Zepaik halako batean: «Ni ohera noa». Guk kantatzen jarraitu: Uztapidek, Lazkao Txiki eta nik. Halako batean nik bertso batean «Irigoi» eta «gailen» rimatu eta Lazkao Txikik: «Poto!». Eta Uztapidek: «Ez! Ez da pota izan». Haiek nik noiz amaitzen edo noiz huts egiten nuen zeuden, baina ni aurrera. Halako batean baratxuri zopa. Hura jan eta segi

bertsotan. Mujika dena hartzen. Eta Uztapidek: «Eguna argitu arte ez goaz». Goizeko seiretan argitzen hasi zen. Zepai jaiki zen, Elorriora joan behar zuelako. Ni harekin Elorriora, hemen autobusa hartu eta Bilbora. Uztapide Mujikak eraman zuen.

—Harro etorriko zinen!

—Harro edo! Ni horretan nahiko ausarta nintzen.

—Batzuk lotsagabea esango zuten.

—Ba, ez dakit. Beharbada bai.

Alfontso Irigoien, bertsoan eta beste lanbide batzutan ere, nahiko razionala eta hotza dela irudituko zaizu. Horrek ez du esan nahi haserretzen eta gauzak bero azaltzen ez dakienik. Baina beti ere gai intelektualak edo arrazoituak. Sentimentuen berri eskatzean, zeharka edo hitz urriz erantzungo dizu, edo beste gabe aitortu:

—Sentimentua? Ez dakit, hori ez da errez jakiten. Norbere burua ezagutzea... Nik gauzak razionaltzeko joera daukat, bai.

Berezkoa. Baina beste intuizio joera bat ere bai. Sarritan intuizioari jarraitu eta azkenean arrazoa topatu dut.

—Baina zu apenas zaien sentimentala.

—Sentimentala? Neurri batean, bai. Gertatzen dena domintzen dakidala.

—Sentimentuak agertzeak erreparoa ematen al dizu?

—Orain ez bainbeste, baina lehenago bai. Ez dakit zer esan.

—Sasoian ez al zenuen maitemin zoro horietakorik izan?

—Ni lanean goiz hasi nintzen. Bizimodu gogorra tokatu zitzaidan.

Sineskaitza bada ere, nik Euskaltzaindia miseria gorrian atera nuen aurrera.

—Neskekin eta ibiliko zinen, ba.

—Ibili bai, baina ez neukan dirurik.

—Ezer deklaratu ere ez?

—Ez dakit. Ni horretan oso serioa izan naiz. Nik Libe, neure emazte hau, Salamancara joan aurretxoan ezagutu nuen. Aurreko urteetan frustrazioa besterik ez neukan.

Libe, Alfontso dioen «lehenengo eta azkenengo maitasuna», hor etorri zaigu kafe bana edo zer nahi dugun eskaintzera. Emakume Lekeitiar hau hizkera ireki eta gozokoa da, Lekeitiar aire osoz. Garai bateko emakumeek, —eta bere emazteak ere bai— romantizismorako joera handia daukatela clío Alfontso.

—Eta artea zer da? Arrazoizkoa? Sentimentuzkoa?

—Nire pinturak hor daukazazu. Nire garaian baziren joera batzuk. Pintore artean antzeko gustoak genituen. Geroztik aldakuntza handiak izan dira, eta orain gauza batzuk ez ditut gehiegi ulertzen. Beharbada garai batean gelditu naiz. Hau, esaterako,

gure aitaren erretratua da eta Lazaro Uriarteri asko gustatzen zaio. Ibarrolari ere nire pintura gustatzen zitzaion orduan, gero hark beste bide bat hartu du baina. Ni ere aldendu egin naiz hortik. Eskultura ere zerbait egin dut. Brontzezkoa. Modernoa.

—Txapelketetako saioetan karikatidak egiten ikusi izan zaituzte, eta batzuri apenas grazirik egiten zien horrek.

—Baina nik bertsoak kantatzen zituztela, ez nuen egiten, bitartean baizik. Zuri ere egin nizun bat. Eta ez dago txarto Hori egitean, burua zuri neukan eta prejuizio gabe hasten nintzen entzuten. Batek edo bestek ez zuen ondo ikusiko, baina horrek ez zuen kalterik egiten, on baizik.

—Zuk misterioitsu fama ez al daukazu?

—Inork ez dit esan.

—Eta neuk esango banizu?

—Ba, ez dakit. Ni oso zerebrala naiz. Gauza guztiei buelta asko ematen diet. Semeak esaten dit: «Ah! Zuk koordinada guztiak ikusi behar dituzu». Eta batzutan haserretu egiten zait.

Alfontso eta Libek seme bakarra daukate. Eneko. Mutil ederra, irribartsua. Izakeraz amaren aldekoa dirudi. Lekeitioko Isuntza taldean arraunlari dihardu. Kirolaria da, beraz. Ahal duen guztian Aulestin eta Lekeition ibiliko da eta nango airea ezagun zaio. Alfontso semearen sasoiari lan asko egina eta handiak ikusia zen. Baita Euskaltzaindian urteak egina ere. Baina ezer legezaturik ez zeukan eta pentsatu omen zuen: «Hori eten egin behar dut, bestela ez naiz miseritik libratuko». Eta hogeita hamabi urtekin batxilergoa egiten hasi zen. «Ingresua» egitera joan zenean, «Alfontso Irigoyen!» deitu eta honek eskua jasotzean, esan omen zioten: «Dónde está su hijo?». Eta Alfontso: «No, no. El hijo soy yo». Eta halaxe hasi eta mutiko artean egin zuen bere batxilergoa. Eta ondoren Salamancara, Filología klasikoa egitera.

—Eh, baina artean bada hor beste zerbait. Ingresu hori egiterakoan, apaiz batek esan zidan: «Sabe usted santiguarse?» —«Sí». — «Pues, venga». Egin nuen eta: «Ve usted? No sabe!» Berriz ere egin eta berdin. Ez nenkien zer egiten nuen gaizki. Azkenean esan zidan: «Es que usted se lleva el dedo a la boca!» —berak haserre. Handik egun batzutara, Francoren nodo batean hark ere halaxe aitaren egiten zuela ikusi nuen. Eta pentsatu nuen: «Hara! Ez nauk ez dakien bakarra!». Nik uste dut hatzamarra ahora eramate hori goseak irakatsi zigula.

—Aizu, Alfontso! Egia al da zu polemiko samarra zarela? Azken urteotan nahiko zorrotz zabilta Euskaltzaindiarekin.

—Ba, bai. Une honetan polemika hutsean nabil. Garai batean, ez gutxi kostata, purismoaren aurkako lan bat egin genuen, Severo Altube, Aita Mokoroa «Ibar» eta abar inguruan

genituela. «Aingeru», «zeru», «Eliza» eta horrelako hitzak, nahizta latinetik etorri, euskal hitzak zirela, eta ez «Txadon», «Donoki», eta halako berrikeriak. Horrek polemika izugarria ekarri zuen, baina aurrerapauso bat izan zen. Gaur hori inork ez du tematzen. Baina oraindik badago hor purismo bat, beste-lakoa. Euskaltzaindian sekula ez da planteiatu kultur-hitzen problema behar den moduan. Eta horretan Mitxelenari abotsa altxatu ez, baina kontra egin dion bakararra ni izan naiz.

—Abotsa zertan altxatu?

—Ba, esaterako, hark «energía» hitzarentzat «kemen» proposatzen zuen. Hura haserraten bazen, denak isilik. Horrelako hitzak ehundaka edo milaka dira, eta haren erizpidea zen hitz horiek «ezinbestean» bakarrik hartu behar zirela. Zer da ezinbeste hori? Mitxelena joan zen, baina antzera jarraitzen du. Eta azkenean errebelatu egin naiz. Kultur hitzak ezinbestean hartu? Aizu, barka, baina alemanek eta ingelesek grekotik eta latinetik hartzeko eskubidea badute, zergatik ez nik, era batera euskalduna eta europarra izanik? Ez dut indultorik edo bizia barkatzerik onartzen, Europar hizkuntza hain ezberdinek hain normaiki egin dutena euskaraz egiteagatik.

—Errebeldian deklaratu zaudela, beraz.

—Bai.

—Hori gogor samarra ez al da?

—Ez. Nik gizon librea izatea pentsatu dut. Eta hori ezin du edonork esan. Bakoitzak bere aportazioak egin ditzala, eta balio badute, eskertuko ditugu. Baina ezer aportatu gabe agindu?

—Zure aportazioek ba al dute harrerarik Euskaltzaindian?

—Ba, uste baino gehiago beharbada.

Eta hor uzten dugu Alfontso Irigoien,
bere ordenagailu, liburu eta karpeta artean
erdi galdua, atzera-aurrera ibiltzeko tarte
handirik gelditzen ez zaiola. Bitartean, Libek
kafea egin du, eta errebeldi usaina gehi kafe
lurrina, sudur-anforak ederki xarmatu
zaizkigu azkenean.

Xabier Amuriza

ALFONTSO IRIGOIEN

Diktadura aroko
garairik txarrena
zelarik Bilbotik jo
zenuen arrena,
martxan jarririk bertso
txapelketen trena,
hamargarren bidaiari
Bizkaian barrena
sugile berriekin
ketan datorrena...
Xistuka dakarkizu
gure esker omena.

AITA SANTI ONAINDIA

Euskal literatura,
prosa nahiz olerki,
nork aztertu ote du
zuk baino hobeki?
Emankortasunean
apala izaki,
omenez goraiatu
nahi zaitugu aurki,
aurpegiera goxo
horrek, aita Santi,
ohizko irribarrez
iraun dezan beti.

Jon Lopategi

Euskalerriko Bertsolari Txapelduna

